

RESUMÉ

OLGA FEJTOVÁ

OLGA FEJTOVÁ – MILAN HLAVAČKA

„Chudé budete mít mezi sebou stále...“ Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století

Chudoba představuje pojem, který je nutno nahlížet vždy v dobovém politickém, ekonomickém, sociálním, ale i mentálním, respektive psychologickém kontextu. Odvíjela se od vnímání dobového existenčního minima v rámci určité sociální skupiny, což představovalo vždy hodnotu relativní, která se vztahovala právě a výhradně k socioekonomickým poměrům uvedeného sociálního celku.¹ Nelze ji však redukovat pouze na hmotnou nouzi, ale stejnou měrou se na ní podílí i sociální vyloučení, včetně diskriminace v rovině sociálních šancí.² Objektem chudinské péče se stávali nejen chudí, ale i osoby přestárlé, nemocné nebo sirotci.³ Chudoba a žebrota představovaly v historii fenomény spojené přednostně s městským prostředím.⁴

Problém chudinství provázel města po celou dobu jejich vývoje. Městský organismus musel vždy reagovat na existenci problémů spojených s životem nejnižších vrstev, respektive vrstev na okraji městské společnosti, případně z městské společnosti zcela vyčleněných. Od středověku se hrávala v této oblasti dominantní roli církev, ale také iniciativa privátní, spojená s aktivitami jednotlivců i městských společenství (např. cechů), respektive jejich správních institucí, a nelze opomenout ani iniciativu panovnickou. V dlouhodobé perspektivě a v kontextu evropské situace se chudinská péče vyvíjela od individuálně poskytovaných darů ke kolektivně organizované a spravované chudinské péči, formující se v průběhu 19. století do podoby péče sociální, jako výsledku cílené sociální politiky komunální a státní.⁵

1 Chudoba byla stavem zaviněným i nezaviněným, jevem absolutním i relativním, individuálním či skupinovým, subjektivním či objektivním, způsobená jevy přírodními, sociálními, individuálními osudy či vlastním přičiněním, případně kombinací uvedených jevů. Srovnej BOHUMIL GEIST, *Sociologický slovník*, Praha 1992, s. 116.

2 BEDŘICH LOEWENSTEIN, „Každý svého štěstí strůjcem?“ Chudoba: evropské percepcie a praktiky, *Dějiny a současnost* 34/1, 2012, s. 24.

3 WOLFGANG VON HIPPEL, *Armut, Unterschichten, Randgruppen in der Frühen Neuzeit*, München 1995, s. 45.

4 ANDREA ISELI, *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2009, s. 45.

5 B. GEIST, *Sociologický slovník*, s. 409.

Chudinská politika se ve středověku a raném novověku pohybovala v evropských souvislostech mezi péčí, kontrolou a represí. Všeobecně rozšířený názor, že chudoba představovala ve středověké evropské křesťanské společnosti „bohulibý stav“, a proto se nerozlišovalo mezi chudým důstojným a nehodným, z čehož plynul i základní úkol dobové společnosti, tj. starost o potřebné, měl svoje omezení.⁶ Na jedné straně ochrana chudých a slabých reprezentovala důležitý legitimační prvek středověkého panování a současně i dobový ideál způsobu života, stejně jako byla křesťanská almužna rituálem, otázkou sociální prestiže a „nebeskou“ odměnou.⁷ Již od 12. století se v teologické rovině rozlišovali „chudí s Petrem“, tj. církevní osoby, které si chudobu vybraly dobrovolně, a „chudí s Lazarem“, osoby z prostředí světského, které se ocitly v hmotné nouzi.⁸ Na druhé straně však středověké křesťanské pojetí již také reflektovalo princip „zaviněné“ a naopak „čestné“ chudoby⁹ a ve vztahu společnosti k tomuto fenoménu lze identifikovat jak obecně deklarované sympatie, tak naopak extrémní odpor vůči konkrétním zdravým jedincům, kteří se živili žebrotou. V rovině teoretické se ve středověkém křesťanském intelektuálním prostředí proto odehrávaly diskuse, které se pokoušely řešit otázku, kam, respektive komu směřovat chudinskou podporu, tj. zda všem „potřebným“, nebo jen těm, kteří se ve své situaci ocitli nezaviněně.¹⁰

Křesťanské učení vnímalo chudé přednostně jako objekt milosrdenství a zajímalo se proto především o toho, kdo podporu poskytoval.¹¹ Almužna (podpora) měla vytvářet „vzájemnost dárce a obdarovaného“.¹² V období pozdního středověku a v raném novověku však došlo v celé oblasti chudinství k zesílení reglementace a kontroly. Křesťanské milosrdenství vycházející z principů křesťanské etiky

6 B. LOEWENSTEIN, „Každý svého štěstí strůjcem?“, s. 24–25.

7 Tamtéž, s. 25.

8 BRONISLAW GEREMEK, *Slitování a šibenice*, Praha 1999, s. 33.

9 Tamtéž, s. 26–27.

10 WOLFRAM FISCHER, *Armut in der Geschichte. Erscheinungsformen und Lösungsversuche der „Sozialen Frage“ in Europa seit dem Mittelalter*, Göttingen 1982, s. 41; B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 24; LUKAS CLEMENS, *Armenfürsorge in den mittelalterlichen Städten Westeuropas*, in: *Armut. Perspektiven in Kunst und Gesellschaft*, (Hrsg.) HERBERT UERLINGS – NINA TRAUTH – LUKAS CLEMENS, Darmstadt 2011, s. 116; aktuálně *Milosrdenství ve středověkých městech*, (ed.) KATEŘINA JÍŠOVÁ, Praha 2013 (= Documenta Pragensia Supplementa 4).

11 B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 33–34.

12 B. LOEWENSTEIN, „Každý svého štěstí strůjcem?“, s. 25.

zůstalo pouze jedním z motivů podpory chudých. Významným momentem, který souvisel s prosazením idejí humanismu a reformace, byla změna nahlížení na vztah mezi chudobou a prací – společnost začala důsledněji rozlišovat chudobu jako důsledek neschopnosti pracovat, nedostatečných příjmů z práce, nedostatku pracovních příležitostí či pouze nedostatečné vůle pracovat.¹³ Výsledkem tohoto přístupu byla organizace nových typů chudinských zařízení v prostorách měst, které rozšiřovaly funkci původně velkoryse a poměrně univerzálně organizovaných špitálů, spojujících v sobě prvek zdravotní i chudinské péče. Od 16. století se v evropských městech objevila zařízení, jejichž účelem bylo vyčlenit ze společnosti práce schopné chudé, kteří nárokovali různé formy podpory, a „donutit“ je k práci. První zařízení tohoto typu vzniklo v Anglii roku 1555 a na kontinentě o čtyři desítky let později v Amsterdamu.¹⁴ Instituce, které zažívaly celoevropský boom od druhé poloviny 17. století, deklarovaly ve svých statutech jako prioritu výchovu chudých, ale zdravotně schopných k práci na základě principů křesťanské morálky tak, aby mohli být zpětně začleněni do městských společenství. Špitálnicko-vězeňské instituce mohly sice nabývat podobu „domů práce“, „nápravných domů“, resp. „domů nucené práce“, ale častěji měly méně vyhraněnou podobu akcentující spíše prvek izolace chudých.¹⁵ V praxi tyto v dobové terminologii „hospitály“ přijímaly také nemocné, přestárlé i tělesně a duševně postižené osoby, jejichž počty časem převyšovaly množství práce schopných chovanců přijatých na převýchovu. Původní výchovný účel se dařilo především z důvodů ekonomických problémů i kvůli nedostatečné kooperaci s okolním městským společenstvím naplňovat jen omezeně.¹⁶

Požadavek na internaci a separaci chudých, ale práce schopných se tak v evropských souvislostech objevil již před nástupem osvícenství, aniž by přitom byla narušena kontinuita tradičního křesťanského

¹³ W. VON HIPPEL, *Armut*, s. 4.

¹⁴ FRANZ DORN – JENS GRÜNDLER – SEBASTIAN SCHMIDT, *Zucht- und Arbeitshaus*, in: *Armut*, (Hrsg.) H. UERLINGS – N. TRAUTH – L. CLEMENS, s. 68.

¹⁵ B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 220–228.

¹⁶ A. ISELI, *Gute Policey*, s. 48–49. Datem, od něhož se odvíjí evropská historie, je rok 1656, kdy byl vydán dekret o zřízení pařížského „Všeobecného špitálu“, tj. administrativního celku s polosoudním charakterem a s jednoznačně definovaným represivním účelem – srov. MICHEL FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osvícenství*, Praha 1993, s. 7, 37–38.

milosrdenství.¹⁷ Proto nelze vznik zmíněných rozsáhlých špitálních, respektive internačních a trestních zařízení považovat výhradně za produkt osvícenské doby.¹⁸ Osvícenství jim jen propůjčilo univerzální povahu a umožnilo masivní rozšíření, a to v souvislosti s rozvojem charitativní činnosti podporované a organizované státem. Stejně se v době předosvícenské objevovaly také dílčí pokusy světské moci o evidenci chudých, o řízený výběr finančních prostředků na jejich podporu a distribuci těchto financí prostřednictvím organizované sítě světských i církevních osob.¹⁹ Podobně nelze zjednodušeně s Michelem Foucaultem tvrdit, že až osvícenství vytvořilo „dělící čáru výtýčovanou prací a zahálkou“.²⁰ Požadavky na oddělení práce schopných žebráků a tuláků žijících z almužen od chudých, kteří z důvodů věku nebo jiného závažné příčiny nebyli schopni si opatřit obživu, existovaly v rámci světské správy po celé období raného novověku. Osvícenství jen umožnilo institucionalizaci řešení tohoto problému v městském prostředí.²¹ Trend centralizace a racionalizace dobročinnosti lze tak spojovat již s nástupem raně novověkého období evropských dějin.²² V pozadí nového, do značné míry racionálního přístupu k chudinství pak v raném novověku stály na úrovni státní politiky i nové myšlenky merkantilismu, které vnímaly chudobu práce schopných osob i jako selhání panovníka, respektive státu.²³

Chudinství v období raného novověku nepředstavovalo pro města rozhodně okrajový problém. Počty osob, které v nich byly odkázány na almužny, se nepochybně lokálně odlišovaly nejen v závislosti na velikosti a charakteru měst, ale také s ohledem na různé krizové momenty, které raně novověká města postihovaly (války, epidemie, požáry etc.). Aktuální výzkumy však naznačují, že na almužny mohla být v raně novověkém městě odkázána až třetina domácností a až polovina měšťanů nebyla schopna ze svých příjmů vytvářet finanční rezervy, tj. trvale balancovala na hranici chudoby.²⁴ Do období

17 B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 150–180, 227.

18 M. FOUCAULT, *Dějiny šílenství*, s. 40.

19 B. GEREMEK, *Slitování a šibenice*, s. 150–180.

20 M. FOUCAULT, *Dějiny šílenství*, s. 49.

21 Tamtéž, s. 174. Prostředkem se stala výchovná zařízení, v nichž práce představovala „donucovací prostředek“.

22 B. LOEWENSTEIN, „Každý svého štěstí strůjcem?“, s. 25.

23 SEBASTIAN SCHMIDT, *Armut und Arme in Stadt und Territorium der Frühen Neuzeit*, in: *Armut*, (Hrsg.) H. UERLINGS – N. TRAUTH – L. CLEMENS, s. 127–128.

24 Tamtéž, s. 121.

raného novověku byla chudinská péče přednostně záležitostí soukromou a církevní. Od 16. století zasahovaly do této sféry s narůstající intenzitou aktivity komunální, resp. vrchnostenské.²⁵ Chudinská politika se v raném novověku postupně stala součástí disciplinačních opatření světské moci, která prostřednictvím policejních řádů a nařízení normovala veřejný a morální život společnosti i v městech pražských. Chudinská policie zde představovala vedle zásahů v oblasti náboženské, zdravotní, hospodářské nebo stavební základní prostředek regulace každodenního života.²⁶ Reprezentovala v tomto ohledu především součást opatření „gute Policey“, respektive instrument k dosažení „obecného dobrého“, tedy dobrého řádu raně novověké městské společnosti.²⁷ Policejní opatření se týkala především tradiční formy chudinství, tj. instituce uzavřené špitální péče, praxe almužen opírající se stále o zásady křesťanské etiky a norem regulujících pohyb žebráků.²⁸

Rozhodujícím obdobím, které měnilo pohled na chudobu a hledalo nové způsoby jejího řešení, byla etapa 18. století, završující na jedné straně vývoj raně novověký a na straně druhé předjímající vývoj chudinství založeného na nových principech, určujících jeho podobu v urbánním prostředí industriálního období. V 18. století byla městská chudinská politika ovlivněna principy komunalizace, racionalizace, byrokratizace a v neposlední řadě pedagogizace.²⁹ Města se snažila o zlepšení organizace chudinství soustředěním péče i jejího finančního zázemí do rukou městské správy, dále pak zajištěním evidence chudých, obstaráváním pracovních příležitostí pro chudé a hlavně zabezpečením jejich výchovy k práci, respektive v konečném důsledku k měšťanské etice.³⁰ Během uvedeného období však

²⁵ Tamtéž, s. 120.

²⁶ Srovnej OLGA FEJTOVÁ, „*Já pevně věřím a vyznávám...*“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*, Praha 2012, s. 82 – ve srovnání se zahraničím se v rámci policejních zásahů objevovala v městech pražských jen omezeně anti-luxusní agenda.

²⁷ K otázce výkladu termínu „gute Policey“ a chudinské policie viz A. ISELI, *Gute Policey*, s. 8–31, 45–49.

²⁸ Srovnej ROBERT JÜTTE, *Obrigkeitliche Armenfürsorge in deutschen Reichsstädten der frühen Neuzeit. Städtisches Armenwesen in Frankfurt am Main und Köln*, Köln – Wien 1984, s. 331–340.

²⁹ W. VON HIPPEL, *Armut*, s. 47.

³⁰ Tamtéž; W. FISCHER, *Armut in der Geschichte*, s. 41 – potřebu aktivizovat chudé práci zdůrazňovala již na sklonku 17. století merkantilistická teorie.

do koncepce chudinské politiky měst začaly pronikat požadavky reflektující v některých případech podobu budoucí moderní chudinské péče 19. století, jako byl princip subsidiarity, individualizace, indigenátu a v neposlední řadě disciplinace.³¹ V tomto smyslu zasahovala do sféry městského chudinství již v 18. století i státní politika, která se uvedené principy snažila alespoň dílčím způsobem prosazovat do praxe.³² Konkrétně se většinou jednalo o soustředění chudinských financí v rukou městské správy, která měla současně sladit aktivity všech dalších subjektů v prostoru města, jež se v oblasti chudinské péče angažovaly (církve, spolky, cechy atd.).

Kořeny moderní evropské chudinské politiky tak jednoznačně leží v období raného novověku, kdy se definitivně prosadilo přesvědčení, že chudinská péče není pouze záležitostí soukromých a církevních zařízení, ale patří k základním úlohám státu. Řešení problému chudoby, které nabídl raně novověký stát ve formě zařízení, jež měla chudým poskytovat práci a současně je k práci vychovávat, se však ukázala jako omezeně účinná. Donucovací pracovna měla místo trestů a vykázaní z města nabídnout práce schopným osobám, živícím se žebrotou, začlenění do městské společnosti. Výsledkem působení tohoto typu chudinských zařízení byla ovšem naopak stigmatizace osob, které se v nich ocitly, a následné zhoršení jejich postavení ve městě. Již v 18. století bylo zřejmé, že donucovací pracovny problémem chudoby ve městech neřeší.³³

Základní trojici příčin chudoby na prahu 19. století představovaly: stáří, nemoc a nezaměstnanost.³⁴ Odhady pro městské obyvatelstvo evropských metropolí tohoto období hovoří o cca 20–30 % městského obyvatelstva, které se neustále pohybovalo na hranici životního minima, bylo reálně ohroženo sestupem na společenské dno a následným odsouzením k životu na různých formách chudinské podpory. Průměrně bylo na podporu odkázáno 10–20 % obyvatel měst.³⁵ I to

³¹ Tamtéž.

³² V některých městech říše byla městská chudinská péče pod státním, respektive panovníckým dozorem již od 17. století, např. v Berlíně. Srovnej WOLFGANG RADTKE, *Armut in Berlin. Die sozialpolitischen Ansätze Christian von Rothers und der Königlich-Preussischen Seehandlung im vormärzlichen Preußen*, Berlin 1993, s. 55.

³³ S. SCHMIDT, *Armut und Arme*, in: *Armut*, (Hrsg.) H. UERLINGS – N. TRAUTH – L. CLEMENS, s. 128.

³⁴ W. FISCHER, *Armut in der Geschichte*, s. 82–83.

³⁵ Tamtéž

byl jeden z důvodů, proč se hledaly cesty, jak minimalizovat důsledky působení dvou základních životních handicapů – nemoci a stáří – prostřednictvím sociálního pojištění, které ovšem v první fázi mělo účelově podobu pojištění zdravotního, respektive úrazového.³⁶

V 19. století se změnila především sociálně-ekonomická východiska řešení problému chudoby. Proces industrializace rozšířil tradiční problematiku chudinskou o otázku dělnickou, tj. sociální. Řešení chudinské i sociální otázky v 19. století ovlivnilo v evropských souvislostech formování liberálních, respektive liberálních právních států, které v oblasti státní teorie a následně práva měnily pohled na vztah státu a jednotlivce. Tento vývoj otevřel pro oblast chudinství zásadní diskusi, tj. otázku, jak dalece má stát schrávat roli ústředního aktéra v chudinské péči. Trvale se vedly debaty, kdo je vlastně chudý a kdo má tedy nárok na podporu od veřejných institucí a kam až sahá odpovědnost společnosti, respektive státu za nejnižší vrstvy společnosti a za zlepšení jejich postavení. Odpovědi na tuto otázku se v politických debatách hlavně druhé poloviny 19. století pohybovaly v intencích liberálních, ale i křesťanských a nově i socialistických názorů. V liberálních teoriích, ovlivňujících politické systémy evropských států, se v první polovině 19. století intenzivně prosazovala „absolutní definice chudoby“, redukuující tento stav pouze na nedostatek nutných hmotných prostředků k fyzickému přežití (potrava, oděv, bydlení).³⁷ Z této definice pak byla odvozována kategorie chudých, kterou představovaly pouze osoby, jež si nemohly výhradně z důvodů stáří, onemocnění a nedospělého věku (v případě sirotků) tyto prostředky obstarat prací. Širší uplatnění této premisy bychom však našli spíše výjimečně, např. ve Velké Británii. Od třicátých let 19. století zde chudinský zákon přiznával finanční podporu jen těm, kteří byli ochotni vstoupit do donucovacích pracoven a pracovat zde za velmi obtížných podmínek. V ostatních zemích nebyla kategorie osob, které měly být podporovány státem či obcí, tak radikálně a extrémně vymezena. Obecnou tendencí byla však snaha diferencovat chudinskou podporu podle konkrétní situace potřebných.³⁸

I v českých zemích se chudinská, respektive sociální otázka stala v 19. století jedním ze zásadních témat společenskovedního

³⁶ Tamtéž, s. 85.

³⁷ ANDREAS GESTRICH, *Armut im Liberalen Staat*, in: *Armut*, (Hrsg.) H. UERLINGS – N. TRAUTH – L. CLEMENS, s. 130–131.

³⁸ Tamtéž, s. 132.

diskurzu, protože představovala základní aspekt při transformaci stavovsko-feudální agrární společnosti na společnost moderní průmyslovou.³⁹ V první polovině 19. století se v počátečních reakcích na problémy vznikající průmyslové společnosti a v poměrně omezené diskusi o chudinských a nově i sociálních problémech objevovala především nesoustavná řešení soustředěná na dílčí otázky. Dobové diskuse a následné návrhy oscillovaly mezi byrokratickými zásahy, které byly ideově ukotveny ještě ve feudálně-cechovním stavovském zřízení a měly formu „reforem shora“, a úvahami, které ústily v sociální utopismus.⁴⁰

V druhé polovině 19. století se v rámci monarchie stal určující ideou teoretických diskusí věnovaných řešení sociální otázky model „sociálního státu“ Lorenze von Steina jako koncept „konzervativní modernizace“, který se distancoval od stanovisek jak liberalismu, tak nově se formujících socialistických konceptů. Cílem Steinových návrhů mělo být dosažení sociální harmonie mezi kapitálem a prací prostřednictvím sociálního reformu pod patronací státu.⁴¹ Uvedený model hledající v sociální sféře třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem se od dob Taaffeho vlády stal součástí oficiálního státně-byrokratického diskurzu a ovlivňoval politické reformní kroky státu. Idea sociální reformy však pronikala také do politických konceptů formujících se politických táborů i do programů národních uskupení.⁴² Stát při konfrontaci s nutností řešit chudinskou a sociální problematiku, která během 19. století nabývala masového charakteru, musel akceptovat řadu kompromisních postupů, které vyžadovaly jeho intervence, a tak v konečném důsledku posilovaly jeho pozici v této oblasti.

Na samém počátku státních reformu došlo k oddělení, nejprve administrativnímu a následně fiskálnímu, chudinské a dělnické (sociální) otázky.⁴³ Tradiční chudoba měla být ponechána komunální

³⁹ WERNER DROBESCH, *Die „soziale Frage“ in der Habsburgermonarchie im zeitgenössischen gesellschaftswissenschaftlichen Diskurs*, *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století* 20/1, 2012, s. 2.

⁴⁰ Tamtéž, s. 2–4. Jednalo se na jedné straně o koncept Matthiase Kocha, Alberta Hummelauera, Johanna Perthalera či na straně druhé Bernarda Bolzana.

⁴¹ Tamtéž, s. 4–5.

⁴² Tamtéž, s. 5–6.

⁴³ MILAN HLAVAČKA, *Chudinství a sociální politika: terminologické vyjasnění, historický přehled a koncepce řešení*, in: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, (edd.) MILAN HLAVAČKA – PAVEL CIBULKA ET AL., Praha 2013

správě a soukromým iniciativám a nová „dělnická“ bída měla podléhat sociálně státní reglementaci.⁴⁴ Základy sociálního zákonodárství se v monarchii formovaly od osmdesátých let 19. století, kdy stát vstupuje poprvé významněji do vztahu zaměstnanec a zaměstnavatel jednak zřízením tovární inspekce a novelou živnostenského zákona upravující podmínky práce (pracovní doba, práce dětí etc.), a jednak ochranným (sociálním) zákonodárstvím, jehož součástí bylo především nemocenské a úrazové pojištění.⁴⁵ Kvalitou sociálních reforem v poslední třetině 19. století pak oblast Předlitavska jako celek v mnoha ohledech předstihla dobový vzor habsburské monarchie – Německo.⁴⁶ Aktivitu státu na poli sociálních reforem etablovaly v habsburské monarchii v politické rovině ještě do vypuknutí první světové války představy, které viděly ve státním intervencionismu legitimní prostředek řešení sociální otázky. Sociálně působící stát reprezentoval doplněk stávajícího liberálního právního státu, přičemž diskuse se vedly jen o formě a intenzitě jeho zásahů.⁴⁷ Tato situace do značné míry kopírovala obecné trendy evropského, respektive euro-amerického vývoje, kdy se na přelomu 19. a 20. století v politice jednotlivých států začaly prosazovat principy sociálního liberalismu.

Řešení chudinské otázky nebylo v evropských státech v 19. století ovlivněno pouze státní politikou, ale významnou roli hrály stále i soukromé aktivity vycházející z měšťanského prostředí a opírající se o křesťanské tradice, které byly v mnoha zemích více či méně integrovány do systému veřejné chudinské péče. Toto začlenění se uskutečnilo především tam, kde v chudinském systému přetrvávaly konzervativně-paternalistické tradice.⁴⁸ To se týkalo obecně především první poloviny 19. století, kdy i v rámci podnikatelských aktivit přežíval jako organizační styl patriarchalismus (Herr-im-Haus-Prinzip),

(= Práce Historického ústavu AV ČR 46), s. 40–58; *Ottův slovník naučný* (dále OSN) XII., Praha 1897, s. 431.

⁴⁴ Tato premisa ovšem nevylučovala soukromé aktivity měšťanů na poli zakládání dělnických spolků, především vzdělávacích, srov. GUNILLA BUDDE, *Blütezeit des Bürgertums. Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Darmstadt 2009, s. 100–101.

⁴⁵ MICHAEL BOROVÍČKA – JIŘÍ KAŠE – JAN P. KUČERA – PAVEL BĚLINA, *Velké dějiny Koruny české XIIa*, Praha 2012, s. 450–453.

⁴⁶ Srov. recenzi JOSEF HARNA, *Jan Janák, Příčiny vzniku předlitavské sociální správy, Brno 1970*, *Časopis Matice moravské* 90, 1971, s. 369–370.

⁴⁷ W. DROBESCH, *Die „soziale Frage“*, s. 8–9.

⁴⁸ A. GESTRICH, *Armut im Liberalen Staat*, in: *Armut*, (Hrsg.) H. UERLINGS – N. TRAUTH – L. CLEMENS, s. 132.

reflektující spíše tradice stavovsko-feudální agrární společnosti.⁴⁹

Rakouským, respektive českým specifikem systému potírání chudoby bylo formální i neformální propojení státního zájmu s církevní a městskou strukturou prostřednictvím tzv. chudinských ústavů, které byly sice budovány na dobrovolné bázi, nicméně státní byrokracie, samotný panovník a jeho dvůr považovali vytváření husté sítě těchto ústavů za projev loajality movitějšího obyvatelstva a církevních kruhů se státně centralizační politikou. Vliv katolické církve na praktické uskutečňování chudinské politiky přetrval až do liberální éry, kdy byl vystřídán samosprávu, tj. institutem domovské obce. Chudinské ústavy koncentrovaly od počátku svou činnost do oblasti tzv. otevřené chudinské péče a pracovaly pod dohledem státního aparátu, respektive státního a církevního úředníka. Druhou sférou nově zorganizovaného chudinství se v monarchii stala péče institucionální, která propojila zdravotní a chudinskou péči a přinesla do její organizace specializaci. V intencích josefínských reforem měl být garantem celé chudinské sféry stát. V případě chudinských ústavů poskytoval základní kapitál a následně kontroloval jejich činnost. Centralizovaná institucionální zdravotnicko-chudinská péče (chudobinec, chorobinec aj.) pak jako zemská zařízení přímo podléhala státní správě. Mimo nově vytvořený systém stálo pouze židovské obyvatelstvo.⁵⁰

Finanční problémy postjosefínské chudinské soustavy, a to v oblasti jak institucionální, tak otevřené chudinské péče, vytvořily zhruba od sklonku dvacátých let 19. století prostor pro nové reformní návrhy. Většinově se týkaly pouze byrokratických opatření a snahy získávat více dodatkových finančních zdrojů od obcí, ačkoliv ty měly být v případě, že v nich byla zavedena nová organizace chudinství, tzv. chudinský ústav, podle panovnických směrnic z josefínského období od jakýchkoliv příspěvků na chudinství osvobozeny.⁵¹ Větší problémy však způsobovala institucionální zemská chudinská zařízení, poskytující nemajetným osobám zaopatrění zdarma. Během první poloviny 19. století tak postupně stoupal podíl komunálních

⁴⁹ G. BUDDÉ, *Blütezeit des Bürgertums*, s. 99. Podnikatelé se ve svých firmách často stylizovali do role „pater familias“.

⁵⁰ M. HLAVAČKA, *Chudinství a sociální politika*, in: *Chudinství a chudoba*, (edd.) M. HLAVAČKA – P. CIBULKA ET AL., s. 54–57.

⁵¹ PETR SVOBODNÝ – LUDMILA HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, s. 38–39; OLGA FEJTOVÁ, *Organizace chudinské péče v letech 1781–1922*, in: *Osm století pražské samosprávy*, (edd.) VÁCLAV LEDVINKA ET AL., Praha 2000, s. 135–136.

financí, které se postupně stávaly základním zdrojem zabezpečení chodu celého chudinského systému. Logickým důsledkem tohoto vývoje bylo postupné opětovné přenesení povinnosti péče o chudé na obce, respektive domovské obce, které bylo pak završeno vydáním nového říšského obecního zákona a následně zákona o domovském právu (1862, 1863).⁵² Přestože zákon teoreticky představoval v rámci rakouského soustátí jednotné řešení, nebyl tento záměr nikdy zcela naplněn, protože jednotlivé země byly na realizaci domovského práva zainteresovány nestejně. Zatímco v některých zemských celcích byla souběžně s vydáním domovského zákona zrušena síť chudinské otevřené péče v systému farností, v Čechách bylo sice chudinství reorganizováno, ale současně farní chudinská organizace nebyla formálně zrušena, byť od první poloviny šedesátých let reálný výkon chudinské otevřené péče ze strany komunální správy neměl již s církví přímou souvislost. Uvedená zákonná norma, tj. domovský zákon, přinesla významnou finanční zátěž především pro menší obce, kam se vraceli či kam byli deportováni (postrkem) sociálně potřební, kteří svůj produktivní věk strávili v průmyslových městských centrech a odtamtud byli ve chvíli, kdy se stali „neproduktivními“, tj. v důsledku stárání, choroby či invalidity, transportováni zpět do své domovské obce.

Domovská příslušnost zůstala v Předlitavsku základem organizace chudinství. V kontextu řešení chudinských problémů v blízkém zahraničí, především v sousedních německých státech, se jednalo o jeden ze základních modelů organizace chudinství. Druhým modelem byla organizace pruská, která vycházela z podpory podle aktuálního bydliště potřebných, takže v konečném důsledku akcentovala odpovědnost státu v oblasti chudinské. V rámci uvedené státní organizace chudinství se stala obec nikoli východiskem zajištění chudinské péče, nýbrž jejím prostředníkem jako subjekt pověřený jejím výkonem.⁵³

⁵² Říšský zákon obecní č. 18/1862 ř. z., čl. V (5. 3. 1862); zákon o právu domovském č. 105/1863 ř. z., částka IV O povinnosti obcí opatrovati chudé – § 22–31 (3. 12. 1863).

⁵³ *OSN XII.*, s. 434–435; MARTIN KRAUSS, *Armenwesen und Gesundheitsfürsorge in Mannheim vor der Industrialisierung 1750–1850/60*, Sigmaringen 1993, s. 146–150; CHRISTOPH SACHSSE – FLORIAN TENNSTEDT, *Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland I.*, Stuttgart 1998², s. 195–205; SUSANNE F. ESER, *Verwaltet und verwahrt – Armenpolitik und Arme in Augsburg: Vom Ende der reichsstädtischen Zeit bis zum Ersten Weltkrieg*, Sigmaringen 1996.

Organizační princip na základě domovské příslušnosti potvrdilo v Čechách vydání chudinského zákona v roce 1868. Jeho znění již reflektovalo mimořádné finanční nároky, které tato agenda kladla na obecní rozpočty, a část chudinské agendy spojenou se zaopatřením chudých ve vysloveně zdravotnických zařízeních vrátilo zpět na státní, respektive zemskou správu.⁵⁴ Debaty o finanční náročnosti chudinské agendy v rámci komunálních rozpočtů však odrážely spíše situaci v menších obcích. Při bližším pohledu na situaci např. v Praze lze ovšem odhalit postupné, ale nikoli dramatické zvyšování obecních výdajů na chudinskou oblast, které se odehrávalo pouze v řádu několika procent.⁵⁵

Rostoucí finanční nároky na zvládnutí chudinských problémů se ovšem v Čechách po převedení této agendy na obce staly důležitým impulzem pro další modernizační reformní kroky v této oblasti. Snaha o dosažení větší efektivity vedla komunální správy v řadě měst k zavedení tzv. elberfeldského systému, který reorganizoval sféru otevřené chudinské péče. Jeho předností byla aktivní péče o chudé realizovaná bez účasti církve a s oporou v činnosti dobrovolnické, a to prostřednictvím adresnosti, individualizace a decentralizace péče. V Čechách byl uplatněn především v pohraničních oblastech (Trutnov, Liberec, Karlovy Vary, Varnsdorf, Bílina etc.).⁵⁶ Záhy se ovšem ukázalo, že ani tento systém, opírající se i o důslednou kontrolní činnost, nepřináší očekávané zásadní úspory.⁵⁷

Druhým trendem, který ovlivnil modernizaci systému chudinství, byl na přelomu století obrat ve vnímání chudinské péče, který byl reflektován i v rovině terminologicko-sémantické. Název chudinství byl tehdy nahrazen termínem „péče o blaho člověka“, respektive humanitní péče (Wohlfahrtspflege). Nejednalo se samozřejmě pouze o terminologickou záležitost, ale o změnu celkového přístupu

⁵⁴ OSN XII., s. 436.

⁵⁵ V rámci rozpočtu města Prahy představovaly výdaje na chudinskou sféru, tj. péči institucionální i otevřenou, v sedmdesátých letech 19. století cca 5 až 6%, v devadesátých letech dosahovaly 8% a v první dekádě 20. století 10%. Srovnej *Finanční předchozí rozvrh obecních důchodův a zvláštních fondův královského hlavního města Prahy na rok 1879*, Praha 1878, s. 62–63; *Předchozí rozpočet král. hlavního města Prahy na rok 1896*, Praha 1895, s. 178–180; *Obecní rozpočty král. hlav. města Prahy 1905*, Praha 1904, s. 278–279 (XI. Předchozí rozpočet).

⁵⁶ OSN XII., s. 436.

⁵⁷ M. HLAVAČKA, *Chudinství a sociální politika*, in: *Chudinství a chudoba*, (edd.) M. HLAVAČKA – P. CIBULKA ET AL., s. 57.

k chudinské a sociální otázce, resp. o pokus o sjednocení postupu v této oblasti. Chudoba měla být nadále zmírňována komplexem opatření. Na jedné straně se tato opatření měla opírat o zlepšení ekonomické situace nižších společenských vrstev, jejichž životní úroveň měla být zvyšována celým souborem postupů, kam náležely zákonné normy, povinné pojištění, zprostředkování práce a vytváření nových pracovních míst.⁵⁸ Na straně druhé byly do tohoto nového systému implementovány tradiční postupy, které měly charakter preventivní, kontrolní a korigující. Současně měly být koordinovány všechny typy aktivit v této oblasti tj. soukromé i komunální (respektive státní). Výsledkem uvedených změn mělo být vytvoření nového typu ústavu, tzv. humanitního, který měl „mravně a hmotně povznést lidstvo“.⁵⁹ V praxi to znamenalo především spojení správy tradičních chudinských zařízení typu chudobince, chorobince a sirotčince s nemocnicemi, ale i s věznicemi (nově reprezentujícími i útulky pro chudinu přinášející její ochranu před potulkou) a s celým spektrem zařízení péče o děti a mládež, včetně zařízení nápravných. Do humanitního systému byla začleněna také agenda otázky dělnické, která se soustředila na problém nezaměstnanosti, a bytové záležitosti, jež se staly integrální součástí městské sociální politiky.⁶⁰

V komunální správní praxi se však před první světovou válkou tyto postupy nemohly plně rozvinout tak, aby byla jednoznačně vyhodnocena jejich účinnost. Nový přístup v řešení tradiční chudinské a novější dělnické otázky a jejich spojení v jedinou oblast humanitní se však staly východiskem reorganizace celé sociální sféry v rámci státní i komunální správy v poválečném Československu. Těžištěm sociální politiky na státní i komunální úrovni se v novém státě stal problém nezaměstnanosti, který se vystupňoval v době světové hospodářské krize. V rovině komunální správy se pak objevovala ještě otázka bytová. Původní idea, aby veškeré náklady na podporu nezaměstnaných plně garantoval a hradil stát, byla s ohledem na finanční náklady opuštěna již počátkem dvacátých let. Prvorepubliková soustava sociální péče se od roku 1921 opírala, byť s různými modifikacemi, o gentský systém poskytování podpor v nezaměstnanosti prostřednictvím odborových organizací a za finančního přispění

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ *OSN XI.*, Praha 1897, s. 870.

⁶⁰ *Almanach král. hlav. města Prahy na rok 1908*, Praha 1908, s. 121.

státu.⁶¹ Jednalo se o podporu, která byla v řadě ohledů limitovaná, a v důsledku toho se více než 40 % nezaměstnaných ocitalo mimo tento systém. Proto byl od vypuknutí krize systém dávek doplňován mimořádnými podporami ze státních zdrojů, rozvrženými plošně podle míry sociální potřeby. Mimořádná pomoc měla jednak podobu finančních dávek, vyplácených regionálně podle míry postižení určitých oblastí nezaměstnaností, jednak se přistupovalo k formě naturální (stravovací akce, chlebová akce etc.). Významný díl řešení problému nezaměstnanosti však stále zůstával na obcích.⁶²

Nově zorganizovaná komunální sociální péče se ve své činnosti poprvé v historii měla opírat především o plnou profesionalizaci. Do popředí zájmu se dostaly vedle oblasti sociální péče o dospělé a mládež i záležitosti dělnické a bytová otázka. Cílem bylo provadět především aktivní sociální politiku opírající se o prevenci a účinnou kontrolu. Přesto základním sociálním opatřením zůstávaly i v tomto období nadále právě finanční podpory (ať už pravidelné, nebo mimořádné), které mimo gentský systém vyplácely obce.⁶³

Na příkladu hlavního města Prahy lze doložit, že základní východiska komunální sociální péče se v době mezi válkami opírala pouze o minimální zásahy státu do této sféry a dále vycházela na jedné straně z decentralizace a individualizace poskytovaných podpor, a na straně druhé z centralizace a specializace péče institucionální. Důraz byl současně kladen na prevenci a na aktivizaci průceschopných osob v pozici sociálně potřebných. Aktivizace byla spojena i s aktivním přístupem k různým formám sociálního pojištění. Město však také cíleně a promyšleně směřovalo veřejné investice do oblasti zdravotnictví, hygieny, bydlení i vzdělávání. V rámci rozpočtu však navzdory poměrně velkorysé sociální politice oblast sociální péče procentuálně neodčerpávala více, než tomu bylo v době předválečné, a to dokonce i v letech hospodářské krize.⁶⁴ Uvedené charakteristiky

⁶¹ JAKUB RÁKOSNÍK, *Gentský systém v období I. Československé republiky*, Časopis Národního muzea – řada historická 170/3–4, 2001, s. 84–105, zde především 85.

⁶² Tamtéž, s. 89–92.

⁶³ OLGA FEJTOVÁ, *Od chudinské k sociální péči v Praze 19. a první poloviny 20. století*, in: *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939. Ideje – legislativa – instituce*, (edd.) MILAN HLAVAČKA – PAVEL CIBULKA ET AL., Praha 2014, s. 223–314, zde s. 288, 291–314.

⁶⁴ V rozpočtu na rok 1923 tyto výdaje představovaly i po rozšíření sociální agentury, která byla vyňata např. z položky na školství, cca 9 % celkového rozpočtu (tedy méně než v období předválečném), v roce 1929 podíl sociálních výdajů dosáhl

naznačují, že sociální péče ve Velké Praze lavírovala mezi prvky liberálního a socialistického, ale v mnoha ohledech ještě i staršího konzervativně paternalistického modelu. Zatímco liberální přístup se prosazoval v otevřené sociální péči a jeho principy byly v této oblasti výrazněji porušovány pouze v období krize, institucionální péče měla tendenci směřovat spíše k modelu socialistickému. Tradiční paternalistický model pak zasahoval vlastní organizační strukturu sociálních orgánů města, která se opírala o starší předválečnou tradici chudinské péče a často ji i kopírovala.⁶⁵ Na úrovni komunální tu meziválečná Praha ve své sociální politice uplatnila řadu postupů a řešení, které se staly po druhé světové válce oporou sociální politiky v evropských státech, aplikujících model demokratického sociálního státu.⁶⁶

již 11 % rozpočtu hlavního města a v této výši se udržel i ve třicátých letech. Srovnej *Rozpočty obce hlav. města Prahy na rok 1923*, Praha 1922, s. III–IV; *Rozpočty obce hlav. města Prahy na rok 1929*, Praha 1928, s. 116; *Rozpočty obce hlav. města Prahy na rok 1934*, Praha 1933, s. 84.

⁶⁵ O. FEJTOVÁ, *Od chudinské k sociální péči v Praze*, in: *Sociální myšlení a sociální praxe*, (edd.) M. HLAVAČKA – P. CIBULKA ET AL., s. 312.

⁶⁶ WINFRIED THAA – MARKUS LINDEN, *Armut im demokratischen Wohlfahrtsstaat*, in: *Armut*, (Hrsg.) H. UERLINGS – N. TRAUTH – L. CLEMENS, s. 141–142.

* * *

TOMÁŠ JELÍNEK

Nástroje sociální politiky v českých zemích do roku 1789

Sociální závislost lidí, kteří se z nejrůznějších důvodů nemohli sami uživit a byli nuceni hledat pomoc u jiných, se měnila v průběhu doby v závislosti na celkových změnách společnosti. Původně byly tyto problémy řešeny v rámci rodinných vazeb, ale se vzrůstajícím počtem obyvatel, sociální diferenciací a výrobní specializací se objevuje stále větší počet lidí, kteří jsou ohroženi a zároveň jsou postaveni mimo tyto původní struktury. Jednalo se především o obyvatele měst, protože venkov měl větší asimilační schopnosti a přístupnější potraviny. Ve městech se jednalo především o ty sociální vrstvy, které byly odříznuty od zdrojů potravin a závisely částečně nebo zcela na peněžním výdělku.

V evropské společnosti můžeme pozorovat tři základní etapy vývoje chudinské péče. Do druhé poloviny 16. století bylo chudinství plně v rukách církve a bylo zcela závislé na soukromých iniciativách. V druhé etapě, trvající od 16. století až do konce 18. století, můžeme pozorovat vzrůstající naléhavost tohoto problému, a tím i větší intervence státu. Třetí etapa, začínající od konce 18. století, je již charakteristická institucionalizací sociální péče a výraznou státní kontrolou.

Do 16. století byla tvorba cen základních potravin v rukách měst a cechů. I když byla již v jeho první polovině pocítována potřeba vyšší regulace těchto cen, právní základy byly položeny až v roce 1547, kdy pražská města přišla o svá privilegia. Vlastní dekrety řešící tuto problematiku však byly vydány až v roce 1576 a v roce 1578 vyšel drahotní řád. Byli ustanoveni dohlážitelé, kteří měli kontrolovat cenu, kvalitu a množství daných výrobků. V této době byly regulovány hlavně ceny chleba a piva. Ty byly určovány na základě zkušebních varů piva a zkušebních semletí určitého množství obilí a z této mouky upečeného chleba.

Třicetiletá válka tento systém zcela rozvrátila, avšak hned po jejím skončení byla v roce 1650 ustanovena komise, která měla dohlížet na ceny základních potravin. Komise se měla scházet čtyřikrát do roka, vždy o suchých dnech. Když bylo třeba, mohla se však scházet i častěji. Když byly ceny potravin v pohybu, mohla se tak scházet i každý den. Navrhované ceny pak byly schvalovány místodržitelstvím, které mělo konečné slovo. Regulovány byly ceny chleba, různých druhů mouky, piva, masa, ryb, svíček a dřeva. Ceny byly

určovány v poměru k cenám surovin na trhu na základě zkoušek. Byly prováděny zkušební vary piva, semletí obilí a pečení chleba. V roce 1546 byla ukončena činnost komise. Regulace cen potravin tak byla plně v rukách místodržitelství a městu zůstaly jen kontrolní pravomoci. Tento systém pak fungoval až do roku 1847.

Hospodářské a společenské změny v druhé polovině 16. století způsobily prudký nárůst počtu lidí, kteří se již nebyli schopni uživit sami a stávali se závislí na sociální pomoci ostatních. To vedlo stát i orgány městské správy ke snaze o určitou regulaci. Dohled na žebráky se dostal do povinností konšelů, kteří měli dbát na to, aby ve městech žebrali pouze ti lidé, kteří již nebyli schopni se uživit prací a ve městě zchudli. Žebráci dostali svou organizaci, městskou radou byl jmenován žebrácký rychtář a desátníci. Na žebráky bylo též pamatováno i částkami z pokut.

Instrukcí z roku 1617 se dohled nad žebráky dostal do kompetence královských rychtářů, kteří měli také pořídit soupis špitálního jmění a chudinských nadání. V průběhu třicetileté války se dozor nad žebráky dostal i mezi povinnosti hejtmanů.

Regulace žebrání úzce souvisela i s opatřeními proti moru a bylo výslovně zakázáno žebrat po domech. Po řadě dekretů, jejichž opatření byla považována za nedostatečná, byl v roce 1661 vydán na dlouhou dobu definitivní policejní řád. Ten ve čtrnácti artikulích upravoval možnosti žebrání v pražských městech, Hradčanech a krajských městech. Zástupci městských rad a úředníci šestipanského úřadu měli provést důkladnou vizitaci žebráků, zjistit jejich původ, zda vedou řádný život, proč žebrají, kde bydlí a jaké jsou jejich rodinné poměry. Nemocní, staří a pomatení měli být po prohlídce zemskými chirurgy umístěni do špitálů a lazaretů. Ostatní, kterým bylo přiznáno právo almužny, měli dostat znamení s městským erbem a být zapsáni do zvláštních, k tomu účelu založených register. Jejich povinností bylo zúčastňovat se ranních mší a pak zůstat dle řádu před kostelem, špitálem nebo lazaretem. Žebrákům s ošklivými ranami bylo zakázáno žebrat ve městě a směli být pouze za městskými branami. Žebraví studenti museli mít zvláštní osvědčení od rektora příslušné fakulty a při žebrotě směli zpívat pouze nábožné písně bez instrumentálního doprovodu. Od lidí, kteří do města přicházeli žebrat, jako byli chudí poutníci, chudí a ranění vojáci, vandrovní řemeslníci a lidé žebrající na vyhořelé kostely nebo turecké zajatce, bylo vyžadováno řádné osvědčení. Pokud se jím mohli prokázat, měli být

předvedeni k purkmistru, který jim dal zhotovit písemné, časově omezené povolení k žebrotě. Po uplynutí této lhůty se měli opět dostavit k purkmistrovi, odevzdat povolení a neprodleně opustit město. Ke kontrole dodržování tohoto řádu měli být v každé čtvrti jmenování žebračtí rychtaři, kteří měli společně s úředníky šestipanského úřadu, čtvrtními hejtmány, padesátníky a desátníky dbát na to, aby v tom kterém městě žebrali pouze ti, kteří mají znamení, a aby žebřáci almužny nepropíjeli nebo jinak neutráceli.

Další žebračké řády tyto dané zásady pouze upřesňovaly. V osmdesátých letech 18. století byla provedena reforma chudinství, která byla založena na příkladu organizace založené na panství Jana Buquoye pod názvem „Sjednocení z lásky k bližnímu“. Byly vytvořeny chudinské okresy totožné s farními okrsky, které spravovali chudinští představitelé, což byl příslušný duchovní a tzv. otec chudých, většinou místní učitel. V Praze byla nová chudinská organizace uvedena v život v roce 1789.

(Autorské resumé)

PAVLA SLAVÍČKOVÁ

Sociální politika a podpora chudých v městských účtech z období raného novověku

Městské účty v 16. a 17. století se vyznačují značnou konzervativností ve smyslu dlouhodobého užívání stejné formy záznamu přetrvávajícího řádu desítek let. Není výjimkou, že i přes obměnu písařů charakter vedení účetních knih zůstával nezměněn, úvodní a počáteční formulace měly shodnou podobu, stejně jako dělení knih, nadpisy a druhy položek jak na straně příjmů, tak na straně výdajů se mnohdy rok od roku kopírovaly, často i doslovně. Podobně dlouhodobou a neměnnou veličinou v městských účtech tak zůstával i samotný účetní systém. Jednalo se bez výjimky o jednoduchou soustavu nebo také jednoduché účetnictví, které vycházelo z předpokladu, že k získání informace o hospodářském výsledku dostačuje jedna řada účtů vedená zvlášť pro příjmy a zvlášť pro výdaje, které při uzavření tvoří bilanci, z níž vyplývá výsledek hospodaření. Riziko této účetní soustavy spočívalo ve skutečnosti, že nebyly zvlášť vedeny záznamy o dlužích a pohledávkách a že součástí položek v kategorii příjmů stejně jako výdajů byly i dosud neuzavřené operace, tedy

ve skutečnosti se jednalo spíše o výnosy a náklady v dnešním smyslu slova. Tento fakt zaznamenané údaje do značné míry zatemňoval zejména s ohledem na požadovaný údaj o hospodářském výsledku. Nahlížíme-li na městské účty z hlediska sociální politiky měst a příspěvků na chudé, musíme vzít ohled také na další limitující skutečnosti, a to na jedné straně na míru úplnosti záznamů – tedy průběžné zapisování všech uskutečněných účetních operací –, která byla zřejmě v jednotlivých městech a u jednotlivých písařů různá, a na straně druhé na to, že do příspěvku na chudé mohlo být zahrnuto celé spektrum činností, které s ní z našeho pohledu bezprostředně nesouvisí.

Text se vedle edičně zpřístupněných materiálů města Plzně, Netolic, Příbora a Přeborče opírá zejména o dochovanou sestavu účetních knih Uherského Brodu z let 1567, 1569, 1616–1617 a 1634–1635. Na jejich základě můžeme konstatovat, že ačkoliv se zřejmě konkrétní aktivity město od města lišily, příspěvky na chudé a potřebné byly pevnou součástí raně novověkého městského účetnictví v Čechách i na Moravě. Výše konkrétní podpory se spíše než počátečním kalkulem řídila aktuální potřebou, jasně patrný je přitom nárůst těchto prostředků v čase. Výše dotací věnovaných na charitativní účely tak mohla, jako v případě Přeborče nebo Uherského Brodu v 17. století, dosáhnout až na jedno procento ze všech výdajů města. Podle jakých kritérií městská rada, resp. konkrétní radní rozhodovali, kdy, komu a kolik peněz bude vyplaceno, zůstává nejasné. Spektrum osob, kterým byly příspěvky vypláceny, je přitom velmi široké. Mezi podpořenými se vyskytují žáci a studenti na univerzitě, žebráci, chudí a nemocní lidé, ale také vězni uprchlí z tureckého zajetí nebo oběti požárů apod.

Z účetních záznamů také vyplývá, že celá řada dotací poskytovaných městem tzv. na chudé byla určena na podporu církevních aktivit, ať už se jednalo o příspěvky na chod kostela, výrobu zvonu, apod., a to i přesto, že kostel a fara měly jinak v účtech svoji vlastní rubriku, do které byly výdaje vyplácené za tímto účelem zaznamenávány. Kromě toho do příspěvků na chudé rada započítávala např. i náklady spojené s nákupem vína (pro potřebné?), odměnu pro posla apod., přičemž těchto výdajů směrem k současnosti výrazně přibývalo, čímž se celkový poměr prostředků, které tak měly podobu skutečných almužen (pro chudé, nemocné apod.), postupně výrazně snižoval. Mezi podpořenými osobami naopak zcela chybí např.

chudé vdovy, osiřelé děti apod. Zajímavá je také skutečnost, že velká část prostředků byla vyplácena mimo území města, ať už např. jako pomoc po požáru obyvatelům jiných měst ve více či méně vzdáleném okolí, nebo zcela cizím osobám, které pravděpodobně městem pouze procházely. Vlastní měšťané se oproti podpořeným cizincům objevují skutečně jen zřídka, častěji jednalo-li se např. o zmiňované faráře nebo žáky na studiích. V tomto směru zřejmě finanční prostředky určené potřebným mohly zároveň plnit i jinou funkci, a to ve smyslu sociální reprezentace města jako celku.

(Autorské resumé)

JAROSLAV DIBELKA – JOSEF KADERÁBEK

Ideál chudoby a normativní diskurz chudého v Třeboni a ve Slaném v 17. a v první polovině 18. století

Příspěvek přibližuje normativní ideál chudoby a diskurz chudého na příkladech špitálu sv. Alžběty v Třeboni a městského špitálu ve Slaném, který roku 1623 připadl Martinicům. Zakladatel treboňského špitálu Karel Theobald Siebert z Liliensteinu i Martinicové přitom v podpoře činnosti špitálů nesledovali jen dobročinnou funkci, ale zároveň očekávali, že fundace výrazně přispějí k jejich věčné spáse. Obyvatelé špitálů jim měli oplatit jejich dobrodiní spořádaným životem a modlitbami v jejich prospěch. Tomu měl odpovídat i každodenní život ve špitálech, přičemž se většinou nepočítalo s tím, že dotyčné osoby ještě před svou smrtí natrvalo daný špitál opustí. K takovým situacím docházelo zřejmě jen zcela výjimečně. Výběr osob do špitálu byl přitom často ovlivněn především snahou zabránit jejich hlubší marginalizaci. Správou treboňského špitálu byla pověřena městská rada, zatímco v případě Slaného šlo o členy církevních kongregací. Nechuť starat se o provoz špitálu, jíž [tou nechutí] se netajila treboňská městská rada, tak kontrastuje se slánským špitálem, kde se péče o chudé stala součástí plánu duchovní obnovy společnosti.

(Autorské resumé)

MARTIN ŠTINDL

Generální vizitace 18. století jako deskripce dobového společenského okraje (Západomoravský profil tzv. vagabunda)

Na rostoucí počty žebráků v ulicích reagovaly v letech 1721–1724 jednotlivé země habsburského soustátí řadou represivních opatření. Vydávané žebrácké řády na jedné straně vyslovovaly zákaz ilegální žebroty a na druhé straně klasifikovaly nejrozličnější skupiny chudáků, jimž bylo možné sběr milodarů povolit. Nezaopatřený pohyb v zemi bez finančních prostředků a písemného povolení byl napříště již nemožný. Dodržování tohoto zákazu měly prověřovat tzv. žebrácké vizitace. Jednalo se o periodicky opakované kontroly na území celé země, do nichž bylo vedle státního i soukromého byrokratického aparátu zapojováno i poddané obyvatelstvo. Výsledek těchto kontrol představovaly hony na neusedlé, sociálně slabé skupiny obyvatel, z nichž všichni bez písemných dokladů končili ve vězení pro podezření z nedovolené potulky. Sociální zaopatření těchto jedinců však v duchu tzv. domovského principu příslušelo jejich rodným obcím. Mocensky vystupující stát garantoval pouze jejich přepravu do místa narození tzv. postrkem, který proměnil v celozemský a v centrálně organizovaný mechanismus. Tomuto účelu měla sloužit síť shromažďovacích míst, postrkových tras a stanic a v neposlední řadě také funkce postrkových ředitelů a komisařů. Původně oddělené zavádění represivních opatření jednotlivých zemí vyvrcholilo v letech 1727–1728 pokusem o aplikaci dolnorakouského mechanismu do zemí České koruny (Čechy, Morava, Slezsko) a zavedením tzv. permanentního postrkového systému, který vyžadoval bezmála celostátní koordinaci několika sousedních zemí.

Organizační i finanční náročnost systému se dotýkala nejen možností tehdejšího státního aparátu, ale i limitů své doby. Tím spíše, že nerozvinutý stát delegoval řadu klíčových úkolů na privátní vrchnostenské či městské struktury. Pozemkové vrchnosti propůjčovaly státu vlastní úředníky a města zase svoje vězení, shromaždiště a soudy. Je proto zřejmé, že mechanismus ve své původní podobě nemohl fungovat dlouho. Na nedostatek financí a odpor privátních složek začal v českých zemích narážet už počátkem třicátých let 18. století. Přestože zavedení permanentního postrkového systému skončilo na celostátní úrovni nezdarem, nelze mu upřít ani několik pozitiv. Stál jednoznačně u zrodu sociální politiky státu, přispěl k hmotnému

zabezpečení některých sociálních skupin (vojenských vysloužilců) a v neposlední řadě také k hledání nových finančních zdrojů sociální podpory. Z hlediska historického zájmu o okrajové skupiny raného novověku pak po sobě systém zanechal dosud nebývalé množství písemných pramenů, které zástupy postižených tuláků evidovaly podle jednotných principů. Tato skutečnost pak autorovi na základě vzorku 52 jedinců, kteří v letech 1727–1728 prošli shromaždištěm hnanců v západomoravské Třebíči, umožnila sestavit sociální profil tehdejšího tuláka na cestách.

Ve sledovaném prostoru západní Moravy je většinou obětí chudoby a její následné represe jednoznačně žena (40 %), teprve potom muž a jejich společné dítě. Navíc v nadpoloviční většině (62 %) případů nejde o seniorku, ale o ženu středního věku v rozmezí 20–40 let. Rozhodující podíl vagabundů se na cestách pohyboval překvapivě již ve stavu manželském nebo po předchozí zkušenosti s ním. V mírné převaze nad svobodnými se proto po západomoravských městech potulovaly vdané či ovdovělé ženy. A ještě překvapivější je fakt, že rovnou s celými či neúplnými rodinami. Spolu s některým z rodinných příslušníků (především dětmi) končila v sítích vizitací více než polovina (62 %) bezdomovců. Západomoravští hnanci z hlediska svého původu pocházeli obvykle (80 %) z některé ze sousedních zemí, zpravidla z Čech. Jakkoliv mohou být uvedené charakteristiky jejich profesí ošidné, více než polovina (51 %) zadržovaných udávala bez uzardění, že se živí žebrotou. Nově zavedený systém tedy nedovolenou žebrotu určitě postihoval, ale svým převážně represivním charakterem dosud neléčil.

(Autorské resumé)

ALEXANDRA-KATHRIN STANISLAW-KEMENAH

„Podporovat pilně chudé z křesťanské lásky podle individuálních možností.“ Chudinská péče v raně novověkých Drážďanech (16. až 18. století)

Stať zkoumá efektivitu veřejné podpory potřebných v otevřené a v uzavřené chudinské péči (špitály) raně novověkých Drážďan. Výchozím bodem je žádost Anny Margarethy Heubelin, vdovy po malířovi, o přijetí do špitálu sv. Bartoloměje z roku 1688.

Analýza textu suppliky, která je součástí konvolutu 25 dochovaných žádostí o přijetí do špitálu ze 17. a 18. století, ozřejmuje, jaká kritéria musel žadatel splnit, aby se svým nárokem na špitální místo uspěl – domovský status, vdovský stav, nemoc a z ní vyplývající neschopnost opatřit si obživu, chybějící sociální síť. Následuje detailnější rozbor pojmů „domovský status“ a „zachovalost“ žadatele v kontextu sociálně-politického vývoje Saska, respektive Drážďan od zavedení reformace. V navazujícím exkurzu je osvětlen význam prvků „obecný prospěch“ (Gemeiner Nutz) a „veřejný pořádek“ (rechte Ordnung, gute Policey), jež v sobě obsahovaly také pravověrnost a jednotné náboženské vyznání (einheitliche Glaubensauffassung) poddaných, pro podobu pravidel vrchnostenské sociální péče.

Na základě stručného představení sociální struktury Drážďan je osvětlena právní situace vdov v rezidenčním městě, což otevírá otázku rozdělení potřebných na „oprávněné“ a „neoprávněné“. Nepoměr mezi normativním rámcem otevřené péče a reálnou sociální situací potřebných zřetelně vyvstává na příkladu různých vrchnostenských nařízení, která svých cílů (tj. odstranění, respektive zmírnění chudoby) dosáhla, pokud vůbec, pouze přechodně. Rozličné snahy sociální politiky (např. zakládání dodatečných charitativních zařízení nebo reorganizace chudinské péče) však dokládají, že vrchnost si těchto problémů zjevně byla vědoma.

Drážďanské špitály jako součást uzavřené chudinské péče byly už kvůli chybějící vrchnostenské „sociální politice“ pro obyvatelstvo nepostradatelné a i vlivem tohoto vnějšího faktoru představovaly prvek nepřerušené stability a kontinuity. Protože každý respekt se zakládá na uznání a každý řád (nejen vrchnostenský) potřebuje legitimizaci, reagovaly špitály v tomto smyslu na měnící se nároky a potřeby společnosti, což zase garantovalo a ospravedlňovalo jejich další existenci. To podtrhuje značnou důležitost, kterou podle jedné z žádostí drážďanské obyvatelstvo špitálům, na něž dokonce existovaly pořadníky, přičítalo. Kvůli získání špitálního místa byli lidé v zásadě připraveni převzít sociální roli ve společenství sešňěrovaném přísnými pravidly. Vyhlídka na možnost trvale zajištěného života ve špitále ovšem činila omezení osobní svobody stanovená špitálním řádem mnohem méně odstrašující.

(Autorské resumé)

INGRID KUŠNIRÁKOVÁ

Organizácia sociálnej starostlivosti v Bratislave v ranom novoveku

Status hlavného mesta, jeho územný rozmach, rýchlo rastúci počet obyvateľstva a najmä prítomnosť cirkevných a svetských elít vytvorili pre rozvoj dobročinných ústavov v Bratislave v ranom novoveku priaznivé podmienky. Zatiaľ čo vo väčšine uhorských miest predstavovali jedinú formu sociálnej starostlivosti mestské špitály s maximálnou kapacitou desať až dvanásť osôb a príležitostne rozdávané almužny, v Bratislave vznikla v tomto období s podporou cirkevných a svetských elít početná skupina charitatívnych inštitúcií poskytujúcich ústavnú (zatvorenú) i mimo ústavnú (otvorenú) formu sociálnej pomoci. Uhorskí magnáti a cirkevní hodnostári si pod vplyvom vienského dvora a reformného katolicizmu osvojili podporovanie charitatívnych zariadení ako jeden z prejavov katolíckej zbožnosti a formu šľachtickej prezentácie, hoci úplne neupustili ani od neadresného rozdávania almužien pri rôznych príležitostiach.

Úroveň sociálnej starostlivosti v meste významným spôsobom ovplyvnilo aj sformovanie konfesiónálnych cirkví a ich vzájomné spolužitie. Obe konfesie, katolícka i luteránska, si s podporou svojich cirkevných hodnostárov a veriacich zo šľachtických a meštianskych vrstiev založili a spravovali vlastné charitatívne ústavy a dobročinné fundácie (nadácie), ktorých aktivity sa zameriavali výlučne na príslušníkov ich vierovyznania. V konfesiónálne rozdelenej krajine sa aj starostlivosť o chorých a chudobných stala súčasťou náboženského boja. Katolícke aj protestantské elity sa snažili postarať o svojich núdznych spoluveriacich, aby sa kvôli nádeji na pomoc či hmotnú podporu nedali zlákať do tábora súperiacej konfesie. V druhej polovici 18. storočia fundátori, ovplyvnení modernými osvietenkými myšlienkami, konfesiónálne ciele svojich základn rozšírili o požiadavku, aby sa žiadatelia striktne delili na hodných a nehodných podpory a z jej udelenia boli vopred vylúčení žobráci a osoby schopné pracovať. Pod vplyvom vienského dvora zas výrazne preferovali podporovanie konvertitov, najmä z radov študujúcej šľachtickej mládeže, a detí, koré z rôznych dôvodov nemohli vyrastať v rodinnom prostredí.

(Autorské resumé)

ANTONIE DOLEŽALOVÁ

Příběh chudoby II. Výklad pojmu chudoba v českém ekonomickém myšlení na přelomu 19. a 20. století

Tato studie navazuje na dříve publikovanou studii o chudobě (ANTONIE DOLEŽALOVÁ, *Příběh chudoby. Mezi spravedlností, milosrdenstvím a statistikou*, in: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*, [edd.] MILAN HLAVAČKA – PAVEL CIBULKA, Praha 2013, s. 61–65), ve které jsem se pokusila ukázat, jak se pojem chudoby vyvíjel od starozákonního sepětí s pojmem spravedlnost, přes křesťanské pojetí milosrdenství až k sociálnímu inženýrství, které s obsahem pojmu chudoba nakládalo – a nakládá – jako se statistickými daty. V této studii se zaměřuji na to, jak pojem chudoba reflektovala česká ekonomická věda na konci 19. a na počátku 20. století. Pojetí chudinství v českém ekonomickém myšlení formovaly a ovlivnily tři faktory: křesťanský a židovský přístup k chudobě jako k nutnosti vyzývající k milosrdenství a pomoci bližním, rozvoj ekonomie jako vědního oboru a jejího sepětí, resp. uvolňování tohoto sepětí s etikou, a konečně také interakce mezi domácí hospodářskou situací a mezinárodní soutěží, která vedla k přenosu zkušeností států v sociální oblasti a vedla také v habsburské monarchii k intervencím do sociální oblasti. Studie odpovídá na dvě otázky:

Za první, jaký byl obsah pojmu chudoba v českém ekonomickém myšlení,

Za druhé, jaké příčiny chudoby ekonomové odkrývali.

České ekonomické myšlení se definitivně vymanilo z německého prostředí v polovině 19. století a prakticky od počátku dávalo silný důraz na sociální otázky včetně chudinství. Čeští ekonomové však prakticky rezignovali na hledání obsahu pojmu chudoba, resp. toto hledání zaměnili za statistická šetření. Stav být chudým se lišil podle místa a času posuzování a prakticky se vyčerpával počtem podporovaných. Tato veličina nic neříkala o subjektivně pocítovaném stavu být chudým ani o faktorech, které jej ovlivňují.

Čeští ekonomové ovšem dokázali široce promyšlet příčiny chudoby a nacházet její subjektivní i objektivní příčiny a vystavit je zevrubné analýze. Chudoba již nebyla vysvětlována pouze jako následek alkoholismu, lenosti, neschopnosti či morálního úpadku, ale také jako výsledek určité společenské reality, resp. institucionálního a ekonomického rámce, dobově řečeno platného hospodářského řádu či

dokonce morální a sociální krize. Za příčinu chudoby je proto označována nezaměstnanost (nezaviněná dělníkem, ale hospodářskými výkyvy) a paradoxně také neschopnost státu nastavit a prosazovat elementární principy péče o chudé.

(Autorské resumé)

JAKUB RÁKOSNÍK

Od hegemonie k marginalizaci: Vývojové tendence české chudinské péče v letech 1863–1956

Príspevek približuje vývoj chudinskej, respektive sociálnej péče v Čechách a Československu v etapě od vydání zákona o domovském právu v roce 1863, který zformoval základní rámec chudinské péče, až po vydání zákona o sociálním zabezpečení v roce 1956, který likvidoval rezidua chudinské péče v 19. století. Zaměřuje se na tři základní tematické okruhy.

V prvé řadě sleduje vývoj právní regulace sféry chudinství v druhé polovině 19. století, kdy se základním zákonem stal obecní zákon č. 18/1962 ř. z. a na něj navazující zákon o domovském právu č. 105/1863 ř. z. Tyto zákonné úpravy doplnil pro Království české ještě speciální chudinský zákon č. 59/1868 z. z., který taxativně vymezil podmínky pro poskytování chudinské péče určené na prvním místě domovskou příslušností potřebných. V praxi však realizace těchto norem narážela na jejich obecnost. Po vzniku československého státu a sestavení nového obecního zřízení (č. 76/1919 Sb.) bylo plánováno přenést chudinskou péči na stát a vyšší stupně územní samosprávy. Záměr narážel na vázanost chudinství na obce prostřednictvím domovského práva, a proto místo reformy chudinství byly zaváděny jen nové podpůrné nástroje, a to z oblasti sociálního pojištění, a dále nástroje vyjmuté ze zákonného a institucionálního rámce chudinství, jako např. státní starobní podpory apod. Po druhé světové válce, kdy chudinská péče přešla na nově vytvořenou soustavu národních výborů, přineslo zásadní změnu zrušení domovského práva zákonem č. 174/1948, kdy se péče začala poskytovat podle bydliště potřebného. Definitivně byl chudinský zákon z roku 1868 zrušen až roku 1956.

Dalším tematickým okruhem je problematika institucionálního zabezpečení chudinské sféry, na které se již v 19. století podílela řada subjektů, v prvé řadě veřejnoprávní korporace, církve a filantropické

spolky. Primárně povinným poskytovatelem péče byla od druhé poloviny 19. století obec. V určitých případech zasahovaly i vyšší stupně veřejné správy, jednalo se např. o oblast péče o mládež. Celou paletu služeb poskytovala soukromoprávní charita, která často získávala polooficiální status.

Poslední z oblastí, jíž je věnována pozornost, je vyhodnocení vývoje chudinství v uvedeném období na základě dobových statistik. V nich jsou sledovány celkové počty podporovaných osob, regionální difference, věková skladba podporovaných a v neposlední řadě i skladba podporovaných dle pohlaví a rodinného stavu.

Vzhledem k vágnosti definice chudého však autor upozorňuje, že získaná absolutní čísla o vývoji chudinství nevyprávějí o růstu či poklesu chudoby ani o kvalitě chudinské péče. Tyto otázky mohou v budoucnu zodpovědět mikrosondy do života jednotlivců a studiím konkrétních požitků, které byly chudým poskytovány.

ZDENĚK R. NEŠPOR

Meziválečné sociologické výzkumy pražské chudiny

Empirické výzkumy, které se v období po druhé světové válce staly faktickým mainstreamem sociologické práce, byly ve starší sociologii zcela ojedinělé (s výjimkou Spojených států). Tím spíše je zajímavé, že v meziválečném Československu, kde bylo provedeno celkem jen asi pět podobných šetření, byly realizovány dva rozsáhlé výzkumy sociálních otázek Prahy. Organizace prvního vzešla z podnětu Alice Masarykové a na přelomu desátých a dvacátých let jej realizovali američtí badatelé, jedním z výstupů přitom byla zpráva o organizaci sociální péče v Praze z pera Mary Emersonové-Hurlbuttové. Tento výzkum se opíral o starší tradici amerických *social surveys* a měl spíše popisný (a „kazatelský“) charakter. Druhý, metodologicky již modernější výzkum provedl v roce 1931 tým pod vedením Otakara Machotky na zakázku nově organizovaného Ústředního sociálního sboru hl. m. Prahy. Machotkův výzkum měl fundovaný statistický základ a využíval rovněž nejnovějších poznatků chicagské sociologické školy, výrazně přispěl k empirickému a metodologickému zakotvení rodící se pražské sociologické školy (včetně jejího pozdějšího nejvýznamnějšího výzkumu poměšťování pražského okolí). Článek oba výzkumy, včetně jejich kontextu a výsledků, které přinesly, podrobně

analyzuje. Upozorňuje však i na to, že tyto výsledky prakticky nenašly uplatnění v reálné státní, respektive městské sociální politice. I to spoluzapříčinilo, že oba výzkumy jsou dnes (prakticky) zcela neznámé. Po nástupu komunistického režimu byla sociologie jako obor dočasně zlikvidována a sociální výzkumy chudých se zdály nepotřebné – „nejspravedlivější řád světa“ přece žádnou chudobu nepřipouštěl. I když se nejpозději v šedesátých letech ukázala iluzornost takovýchto tvrzení, nové stratifikační výzkumy již vycházely z odlišných (ne vždy dokonalejších) perspektiv a na dávne předchůdce se zcela zapomnělo. Možná i proto, že se nehodilo připomínat Machotku, který byl od roku 1953 členem výboru Rady svobodného Československa.

(Autorské resumé)

MARIUS WEIGL

Chudinská politika, anticikanismus a veřejné blaho v Předlitavsku mezi lety 1900 a 1914

„Čím více budou kočovní cikáni zneklidňováni a rušeni ve své nejspoutanosti, tím více se budou vyhýbat oblastem, v nichž na základě administrativně nařízených poměrů nebude pro kočovníky už žádný prostor.“ Tento hlavní motiv „nařízení pro potírání cikánstva“, vydaného c. k. ministerstvem vnitra v roce 1888, využilo na počátku 20. století české místodržitelství, aby se na pozadí trvalé hospodářské krize a narůstající chudoby i nezaměstnanosti pokusilo reformovat domovské právo a sociální sféru (Wohlfahrtswesen) v Předlitavsku. V této aktivitě nebylo pražské místodržitelství osamocené, neboť do tohoto diskurzu přispívala i místodržitelství pro Moravu a Dolní Rakousko, ovšem větší roli hrála každodenní policejní praxe. Přesuny putujících a sezónních dělnic a dělníků, mobilních živnostníků a nezaměstnaných mezi Čechami, Moravou a Dolním Rakouskem ukazují, jak mohli být lidé prostřednictvím využití „nálepky“ Cikána zbavováni svých občanských práv. Toto jednání sklízelo negativní i pozitivní kritiku.

V důsledku opětovné intervence českého místodržitelství u ministerstva vnitra ve Vídni, jejímž cílem bylo zajistit reformu domovského práva a tím učinit první krok k reformě chudinství, čímž se mělo ulehčit břímě hospodářské krize, které nesly domovské obce, zareagovalo policejní ředitelství ve Vídni na nastolené požadavky. Nyní

mělo toto ředitelství nejen převzít některé úkoly v této oblasti, ale současně mělo učinit i rozhodné kroky směrem k ustavení moderní policie pro tuto předlitavskou část říše. Ředitelství předložilo koncepty k technické, legislativní, ale především praktické interakci politiky sociální péče a prevence kriminality a okamžitě je realizovalo.

Proto tuto studii byly využity Zprávy k „potírání cikánství“ (Berichte zu „Bekämpfung des Zigeunerunwesens“), které předkládaly zemské úřady každoročně na základě výnosu ministerstvu vnitřní z roku 1888, stejně jako roční zprávy o stavu veřejné bezpečnosti a dále ústřední policejní list, věnovaný pátrací službě (Zentralpolizeiliche Fahndungsblatt). Částečně protichůdné údaje jednoho a téhož úřadu, které se vyskytovaly také v korespondenci s jinými úřady, ukazují, jak se objevil scénář hrozby cikánské pohromy, aby mohla být modernizována politika sociální péče i politika v oblasti kriminální, která se zaměřila na rozsáhlou část obyvatelstva: nejnižší vrstvy.

(Autorské resumé)

JIŘÍ POKORNÝ

Těžké životní situace a snahy o jejich překonání v českých odborových časopisech z přelomu 19. a 20. století

Studie přibližuje reflexi problematiky chudoby v českých odborářských časopisech z přelomu 19. a 20. století. Příspěvateli do těchto periodik byli většinou lidé s malým formálním zázemím, ale na druhé straně se znalostí dělnického prostředí. Hlavním tématem se stávala otázka nezaměstnanosti, kterou odboráři vnímali nejen jako problém aktuálně nezaměstnaných, ale také jako hrozbu pro pracující. S nezaměstnaností úzce souvisela i další témata, která se objevovala v celém spektru odborářských periodik, tj. délka pracovní doby nebo zprostředkovatelný práce. Odborářské časopisy představovaly sice především fórum reflektující problémy z pohledu dělníků, respektive odborářů. Autoři příspěvků však dokázali zohlednit i problémy pracovně právních vztahů z pohledu zaměstnavatelů.

Situace dělnictva byla ve všech sledovaných odborářských časopisech popisována jako překerní, ale jednotlivá periodika zmiňovala i speciální problémy jednotlivých profesí. Zmíněni byli např. pekaři nebo mlynáři. Některá odborová periodika navíc dávala prostor i obecnějším politickým tématům, jako např. iniciativám k omezení

koaličního práva nebo otázky kolektivních smluv, a to v přímé souvislosti s jejich významem v dělnickém prostředí, respektive v odborových organizacích.

OLGA FEJTOVÁ

Od milosrdenství a dobročinnosti k systému státní a komunální chudinské péče v městech pražských v dlouhém 19. století

Křesťanské milosrdenství vycházející z principů křesťanské etiky zůstalo po celé období raného novověku jedním ze základních motivů podpory chudých. Nový pohled na oblast chudinství přinesly humanismus a reformace, které tematizovaly především otázku vztahu mezi chudobou a prací. Společnost začala důsledněji rozlišovat chudobu jako důsledek neschopnosti, či naopak nedostatečné vůle pracovat. Tato změna pohledu na chudobu vedla k zakládání nových institucí špitálnicko-vězeňského typu (donucovací pracovny), jež představovaly součást disciplinačních opatření světské moci regulujících základní sféry života městské společnosti. V městech pražských došlo k založení klasické donucovací pracovny až na přelomu třicátých a čtyřicátých let 18. století.

Osvícenské josefínské reformy zrušily i v Praze tradiční systém otevřené i institucionální (špitální) chudinské péče. Prvně jmenovanou převedly do soustavy tzv. chudinského ústavu, který podléhal státnímu dohledu a byl organizován na dobrovolnické bázi. Vytvářela ho síť 20 chudinských okresů, které kopírovaly podobu stávajících farních obvodů, a v jejich čele stanuli místní duchovní. Oporou otevřené chudinské péče v Praze pak byly od počátku 19. století i aktivity spolkové. Celý systém se během 19. století stále pohyboval na hraně svých finančních možností, protože základem jeho příjmu byly dobrovolné sbírky, které nepředstavovaly záruku stabilní ekonomické situace. Problémem bylo i získávání dobrovolníků pro práci v této oblasti.

K první reorganizaci pražské otevřené chudinské péče došlo na sklonku 20. let 19. století, kdy duchovní ve vedení chudinských okresů nahradily osoby světské, většinou šlechtického původu. Okresy byly rozděleny na menší oblasti a zlepšila se kontrola vydávání chudinských podpor (byly zavedeny tzv. almuženské knížky). Změny v organizaci pražské otevřené chudinské péče předjímalý principy,

aplikované až v polovině století tzv. elberfeldským systémem, který převáděl organizaci otevřené chudinské péče na měšťanskou společnost a racionalizoval její provádění. Další reorganizaci zažila oblast pražské otevřené chudinské péče již ve čtyřicátých letech 19. století, kdy došlo ke spojení všech privátních aktivit v této oblasti a navýšeny byly počty dobrovolníků.

Druhou sférou chudinské péče, do níž zasáhly josefínské reformy, byla péče institucionální. Ta byla převedena pod státní správu a nově organizována na základě oddělení chudinské a zdravotní péče, respektive na bázi specializace jednotlivých zařízení. Základními chudinskými ústavami v Praze staly chudobinec sv. Bartoloměje a chobinec na Karlově - první přijímající chudé, kteří se o sebe nebyli schopni postarat především z důvodu věku, druhý se staral o osoby s trvalým tělesným postižením. Ačkoliv obě zařízení byla založena v principu jako zemské ústavy, v praxi se většina chovanců rekrutovala z Prahy a pražská komunální správa proto začala postupně svými financemi sanovat narůstající schodky v jejich hospodaření.

Finanční situace pražské chudinské péče zůstala v první polovině 19. století alfou a omegou vzájemné komunikace státní a komunální správy. Výsledkem byl postupný přesun kompetencí v oblasti chudinství ze zemské (státní) na komunální správu, který byl zahájen v polovině 19. století. Důvodem však byly nejen finanční problémy v chudinské sféře, ale také snaha uvést její stav do souladu se zněním pražského obecního řádu z roku 1850, který deklaroval chudinskou péči jako povinnost obce. Proces reorganizace pražského chudinství probíhal v letech 1850 až 1864 a završilo ho vydání chudinského zákona v roce 1868, který v návaznosti na zákon o domovském právu definoval organizaci veřejné chudinské péče jako prvořadou povinnost obce.

Tyto principy zůstaly základem organizace pražského chudinství až do roku 1918. Významnější změnu přinesl v devadesátých letech 19. století pouze nový koncept tzv. humanitní péče. Chudoba měla být nadále zmírňována komplexem opatření, která se opírala o zlepšení ekonomické situace nižších společenských vrstev, jejichž životní úroveň měla být zvyšována, kam náležely zákonné normy, povinné pojištění, zprostředkování práce a vytváření nových pracovních míst. Pro Prahu to konkrétně znamenalo, že se pozornost soustředila v prvé řadě na preventivní opatření, problematiku dětí a mládeže, aktivní politiku podpory zaměstnanosti a sociálního bydlení. Ani tato

opatření v konečném důsledku nepřekračovala rámec konzervativně paternalistického modelu chudinské politiky, který charakterizoval pražskou chudinskou péči po celé 19. století.

Do tradičního chudinského systému přineslo jeho přenesení na pražskou obec zefektivnění řízení a centralizaci správy institucionální chudinské péče. Dalším rysem vývoje pražského komunálního chudinství byla byrokratizace a profesionalizace významné části chudinské péče, s výjimkou oblasti přímého vyplácení podpor v tradičním systému chudinských okresů. Definitivně byla odstraněna i vazba výkonu chudinské péče na církve. Soukromé dobročinné aktivity se v tomto období rozvíjely intenzivně na spolkové bázi, ale až na výjimky mimo rámec komunálního chudinství. Až do roku 1918 však chudinská politika v Praze, ať už státní, či komunální, nepřekračovala rámec konzervativně paternalistického modelu.

(Autorské resumé)

MILAN VOJÁČEK

Zápisky Matky chudých a policejní evidence

Za jednu z hlavních protagonistek chudinské péče v druhé polovině 19. století je pro české prostředí považována Marie Riegrová roz. Palacká, která se ujala tradičního úkolu ženské společenské elity. Riegrová zdůrazňovala nutnost systematickosti chudinské péče a především její prevenci. Nikoli almužny, na které si rodina zvykne, ale vytvoření předpokladů pro překonání neradostné krizové situace. Z tohoto důvodu docházely členky spolku Svaté Ludmily do rodin, podrobně monitorovaly jejich situaci a navrhovaly případné kroky. Marie Riegrová osobně navštěvovala řadu těchto rodin a o těchto návštěvách si dělala podrobné záznamy. Právě srovnání subjektivních popisů stavu domácností, jak je na jedné straně zachytila Marie Riegrová, a policejní evidence pražského ředitelství, potažmo evidence obyvatel vedené pražskou samosprávou na straně druhé umožňují zajímavé srovnání a rekonstrukci některých konkrétních osudů příslušníků pražské chudiny.

Pro provedení sondy do problematiky byl vybrán Zápisník Marie Riegrové z roku 1877/1878 a v něm několik konkrétních případů rodin. Většina zápisů se týká organizace opatroven, nalezneme zápisy ze schůzí, rozvrh činnosti spolku, ale především seznamy dětí

v jednotlivých odděleních opatroven. U každého dítěte je uvedeno bydliště, rodiče, počet a věk sourozenců, eventuální zaměstnání rodičů. Dále zde najdeme seznamy strážníků v opatrovně, přehledy poskytnutého ošacení. Marie podává také celkovou statistiku na konci října 1877, tj. počet dětí v opatrovnách (1181), počet strážníků (230), počet dětí, jež byly navrženy k ošacení (297).

Zápisníky ale obsahují především detailní deskripci poměrů v chudých rodinách s malými dětmi, jež navštěvovaly pražské opatrovny. Tato deskripce nám umožňuje zkoumat vedle chudinských poměrů i dobovou reflexi chudoby. Podle odůvodnění rozhodnutí o přiznání (resp. nepřiznání) určitého stupně podpory (bezplatný oběd, ošacení dítěte, finanční podpora pro matky) můžeme usuzovat, jakou mírou chudoby v očích lidumilek ta která rodina trpěla. Vedle toho zápisy nabízejí ještě další rovinu, a to svědectví o sebereflexi chudých. Velmi zajímavé jsou také popisy bytů (včetně základního inventáře).

Kombinace těchto subjektivních svědectví s úřední evidencí pak umožňuje vysledovat další osudy rodin. Badatel má možnost sledovat pohyb rodiny po Praze, eventuálně její odchod na venkov, sledovat osud podporovaných dětí (zda se vyučily, založily vlastní rodinu), může tušit, v jakých poměrech v budoucnu žily apod. V případě prostudování dostatečného vzorku osob by bylo možné usoudit na obecnější trendy. K tomu přispěje *Databáze obyvatel Prahy (1850–1918)*, jež vzniká na základě pobytových přihlášek uložených v Národním archivu. Databáze umožní analýzu dat týkajících se migrace obyvatel, a to jak směrem do a z Prahy, tak v rámci Prahy. Z databáze bude také možné získat informace o jednotlivých pražských domech, eventuálně čtvrtích, kde se chudina koncentrovala.

(Autorské resumé)

MILAN PÁTRA

Josef Vlček, ředitel chudinského úřadu hlavního města Prahy

Josef Vlček (1861–1937) byl člověk, který zasvětil svůj život pražskému chudinství. V roce 1889 nastoupil do chudinského úřadu hlavního města Prahy a zůstal tam zaměstnán až do odchodu do penze. Zde se postupem doby vypracoval na správce a od roku 1917 titulárně na ředitele této instituce. Napsal 66 literárně teoretických prací

a dalšího rukopisného materiálu týkajícího se chudinství, kde jsou mimo jiné i jeho osobní paměti.

A tak se nám pomocí těchto informací otvírá svět žebráků či žadatelů o chudinskou podporu. Prvně jmenovaní se dále dělili na žebráky pouliční, podomní, inzertní a dopisující. Jsou nám ukázány jejich strategie, nástroje a organizování. To samé vidíme i u druhé skupiny, která se dělila na flamendry, ženy s dětmi a „cizopasníky“.

Josef Vlk se nezabýval jen chudinskou péčí pro dospělé, ale snažil se prosadit různé reformy i v péči o děti a mládež. Pro tyto účely sepsal např. v roce 1912 spis zabývající se ochranou mládeže, jehož součástí byla i základní pravidla.

Dále dlouhodobě sledoval i historii pražského chudinství a pomocí ní dokazoval např. nevhodnost elberfeldského systému pro město Prahu. Byl i zakladatelem prvního chudinského muzea v Praze, které ovšem po roce 1918 zaniklo.

Přesto se často stávalo, že byl od věcí, které se snažil realizovat, odvoláván. Nakonec své znalosti zúročil, když po odchodu do penze začal pracovat pro Alici Masarykovou v Československém červeném kříži.

(Autorské resumé)

VERONIKA JANOVSKÁ

Chudobinec sv. Bartoloměje – chudinský ústav pražský (1864–1929)

V chudobinci sv. Bartoloměje nacházeli útočiště chudí a přestárlí obyvatelé Prahy. Už v 16. století zde stával špitál. Během josefínských reforem byl uzavřen, ale již na počátku 19. století se pražští představitelé zasloužili o jeho znovuotevření. Po vydání říšského zákona o domovském právu v roce 1863 přešla starost o fungování tohoto chudobince zcela do rukou pražského magistrátu. Péče o chudé byla upravena i v českém zákoně o chudinskou péči v obcích z roku 1868.

Život v chudobinci se tudíž podřizoval administrativě pražské samosprávy. V čele stál správce, který zajišťoval každodenní chod instituce. Jemu podléhal pomocný personál, jako byly kuchařky, opatrovnice, vrátný a podomci. O zdraví chovanců se staral lékař.

Pomáhali i sami chovanci, kteří neměli vážné zdravotní problémy, loupali brambory, dohlíželi na pořádek na pokojích apod. Zároveň

museli dodržovat domácí řád. Při jeho porušení následovaly různé tresty, od domluvy až po vyloučení z ústavu. Největším prohřeškem bylo žebrání při vycházkách mimo chudobinec. Proti němu vydával pražským magistrát různé výstražné letáky po celé sledované období. Pro volné chvíle byla v ústavu knihovna. Chovanci mohli navštěvovat divadelní představení, která pro ně zajišťoval nadřízený úřad. Jednou za rok pořádala správa ústavu výlet do pražského okolí.

Náklady na zaopatření si hradili sami chovanci nebo jejich příbuzní. Jestliže měli dostatek finančních prostředků, mohli se vzdát i své penze ve prospěch chudobince. Převážnou většinu výdajů platila městská rada z chudinského fondu. Další možnost pro zaopatření představovaly různé nadace.

Většina chovanců dožila svůj život právě v chudobinci, měl jim usnadnit poslední dny. Bylo to důležité, zvláště pokud člověk zůstal sám a bez finančních prostředků.

(Autorské resumé)

MARTINA HALÍŘOVÁ

Pražský nalezinec a jeho role v chudinské péči

Článek se snaží zodpovědět otázku, jakou roli hrál pražský nalezinec v chudinské péči v 19. století. V úvodu je stručně nastíněn vznik ústavu a jeho fungování. První část je zaměřena na podmínky přijímání dětí do péče nalezince. Ačkoliv byl nalezinec striktně určen pro děti narozené svobodným matkám v porodnici, dostávaly se do péče nalezince i děti narozené v jiných ústavech, děti narozené svobodným nebo provdaným ženám mimo ústav, děti zcela opuštěné. Ve výjimečných případech byly do ústavu přijímány i děti, které měly oba rodiče. Nalezinec částečně fungoval jako sirotčinec, s tou výjimkou, že děti nezůstávaly ve zdech ústavu, ale velmi rychle byly svěřovány do péče pěstounů.

V druhé části článek sleduje pěstounskou péči, zmiňuje, jakým způsobem ústav získával pěstouny, co vše musela pěstounka splnit, aby získala dítě do péče, a jaké povinnosti pěstouni vůči ústavu i dítěti museli plnit. Zmíněna je i kontrola pěstounské péče a nedostatky v péči, které musel nalezinec řešit. Kromě pěstounské péče je zmíněn vznik tzv. dvoutřetinové péče, která umožňovala, aby dítě zůstalo v péči u vlastní matky nebo příbuzných.

Poslední část je věnována roli nalezince v chudinské a zdravotní péči o obyvatelstvo. Zmíněna je jeho snaha o ochranu dítěte a činnost jako zprostředkovatelna kojných.

(Autorské resumé)

HANA MÁŠOVÁ

Ne chudobinctví, ale sociální péče – Masarykovy domovy v Praze-Krči

Masarykovy domovy byly projektovány a vystavěny ve 20. letech 20. století jako ústřední zaopatřovací ústav pro ty občany hlavního města Prahy, kteří měli podle zákona o domovských obcích nárok na obecní péči – pro nemajetné zestárlé a nevléčitelně choré. Nejen o tyto obyvatele bývalých chorobinců a chudobinců, ale i o zdravotně oslabenou pražskou mládež, churavé a nevléčitelně nemocné děti se rozhodla postarat reorganizovaná komunální správa vybudováním zařízení, které v tehdejší Evropě nemělo obdoby. Ústřední sociální úřad, nový orgán magistrátu Velké Prahy se rozhodoval mezi dvěma alternativami – buď renovovat a dostavět na tučet menších ústavů v těch obvodech, kde dosud chyběly, nebo postavit jedno centrální zařízení. Poté, co konzultovali správu sociálních a zdravotních zařízení ve velkých evropských městech a v anketě nashromáždili množství expertních doporučení od domácích znalců, přikročili v roce 1926 ke stavbě a v roce 1928 slavnostně otevřeli Ústřední zaopatřovací ústav hlavního města Prahy – Masarykovy domovy. Technicky nejmoderněji vybavené ústavy ve velkorosé funkcionalistické architektuře (architekt ing. Bohumír Kozák) byly unikátní nejen v ČSR, ale i v ostatních zemích, kde zakladatelé Masarykových ústavů hledali inspiraci. Komplex 21 pavilonů spolu s administrativním a ekonomickým zázemím tvořil z Masarykových domovů originální a soběstačné město ve městě. Počet chovanců zakrátko dosahoval přes tři a půl tisíce. Zakladatelé (zejména PhDr. Petr Zenkl, předseda Ústředního sociálního sboru) stavbu iniciovali s vizí, že jednou budou akutní potřeby chudoby vystřídány problémy sociálně-zdravotními, a proto byly ústavy od počátku vybaveny moderní zdravotnickou technikou. Lékařskou službu zajišťovaly tři kliniky Karlovy univerzity (geriatrická, dětská a neurologická). Skutečně už v průběhu 30. let začala převládat potřeba zdravotních lůžek. Přeměna

Masarykových domovů v nemocnici, ke které došlo násilně za okupace, po válce pak přirozenou cestou, byla vlastně předpovídána už ve chvíli, kdy se o stavbě rozhodovalo. Celý projekt je dokladem úspěšného pokusu o budování moderní sociální politiky v hlavním městě, hodné jeho významu a postavení. Při zpětném pohledu na přípravu a postup akcí je potřeba ocenit důslednost, odvalu a etiku, se kterou se magistrát svého úkolu zhostil.

(Autorské resumé)

JANA VIKTORÍNOVÁ

Ostrov chudoby na pražské periferii. Poznámky ke studiu pražských nouzových kolonií

Příspěvek se zabývá sociální charakteristikou nouzových kolonií, formulovanou v termínech sociální exkluze a prostorová segregace sociálně slabých. Přináší svědectví o ambivalentním postoji majoritní společnosti k nouzovým koloniím, z jedné strany charakterizovaném pochopením pro situaci nebydlících a kritikou bytových poměrů v Praze, na straně druhé prostorovým i sociálním vylučováním lokalit z celku města a explicitní či implicitní stigmatizací jejich obyvatel. Za projev sociální stigmatizace považuje autorka mimo jiné hanlivé pojmenovávání kolonií a jejich imaginaci s divočinou. Příspěvek se zabývá tématem z dosud neprobádaného úhlu pohledu a dává podnět k jeho dalšímu rozvíjení.

(Autorské resumé)

ANDREAS WEIGL

Od chudinské péče k sociální pomoci. Komunální „služby v obecném zájmu“ ve Vídni od 19. století do současnosti

Geneze komunální chudinské péče ve Vídni sahá do doby předbřeznové. V roce 1842 byly všechny stávající fondy chudinské pomoci spojeny ve „Všeobecném zaopatřovacím fondu“ a převzaty magistrátem pod jeho správu. Teprve v éře Luegerově zaujala vídeňská obec v „chudinské péči“ aktivnější roli, především v oblasti péči o seniory díky stavbě zaopatřovacího ústavu „Lainz“. Po vypuknutí první světové války se aktivity už neomezovaly na nemanželské děti a osoby

ve vysokém věku, nýbrž pod tlakem zhoršují se situace v oblasti zaopatření byly rozšířeny na velké skupiny obyvatelstva. V návaznosti na „válečný socialismus“ rozvíjeli reformátoři, jako sociálně demokratický politik Julius Tandler, který se věnoval sociální oblasti, v období mezi dvěma válkami síť přísně organizované sociální péče, která byla koordinována „Úřadem sociální péče“ (Wohlfahrtsamt) a jejími těžišti se stala oblast péče o rodinu a mládež. Ve třicátých letech 20. století musela být pod tlakem působení světové hospodářské krize řada aktivit omezena. Vytvořený model byl ale přesto tak úspěšný, že také austrofašistický a nacionálně socialistický režim vytvořenou organizační strukturu podstatně neměnily, i když sociální politiku postavily do zneužívaných služeb své ideologie. Po druhé světové válce byl učiněn pokus vědomě znovu navázat na model „rudé Vídně“. Postupně se však ukazovalo, že stávající struktury už nejsou plně kompatibilní se vznikem společnosti blahobytu. Tak se měnila klasická sociální péče v sociální práci. K tomu se demografický proces stárnutí postaral o nové výzvy v oblasti péče o seniory a geriatrie. Významnou sférou sociální politiky se díky migraci za prací stala v neposlední řadě i péče o osoby spojené s migrací.

(Autorské resumé)

GABRIELA DUDEKOVÁ

Komunálna sociálna starostlivosť v Bratislave v priebehu 19. a začiatkom 20. storočia: príklady a trendy modernizácie

Komunálna sociálna starostlivosť v Bratislave (Prešporku) prešla v priebehu dlhého 19. storočia viacerými etapami, ktoré charakterizujú trendy postupnej sekularizácie, špecializácie, racionalizácie, byrokratizácie a profesionalizácie. Na rozdiel od Predlitavska, kde vstup štátu do chudobinskej sociálnej starostlivosti nastal reformami Jozefa II., pretrvával v Uhorsku až do zániku habsburskej monarchie systém založený na decentralizovanej sieti cirkevných, občianskych a komunálnych ústavov a združení, len s minimálnym podieľom štátu.

Úroveň poskytovania sociálnej starostlivosti v mestách bola limitovaná základnými princípmi chudobinskej starostlivosti v štáte a dobovými postojmi spoločnosti voči sociálne odkázaným ľuďom. V Uhorsku bola starostlivosť o chudobu postavená na dvoch

zásadách: 1. na povinnosti domovských obcí poskytnúť nevyhnutnú sociálnu výpomoc obyvateľom s jej domovskou príslušnosťou, 2. princíp subsidiarity definoval postupnosť povinnosti poskytnúť sociálnu pomoc tým spôsobom, že podpora štátu mala nastať až keď sa vyčerpali iné možnosti. Dobové predsudky voči chudobe a nepochopenie problému nezamestnanosti ako štrukturálneho javu priemyselnej trhovej spoločnosti spôsobili, že posudzovanie sociálnej odkázanosti nebolo založené na reálnej situácii núdzneho, ale na morálnych kritériách a dobových stereotypoch, ktoré videli v nezamestnaných žobrákoch potenciálny kriminálny živel. V dôsledku uplatňovania spomínaných kritérií v podmienkach masového rastu chudoby a nedostatočnej štátnej sociálnej politiky v období industrializácie zostávali v Uhorsku mimo verejnej sociálnej záchrannej siete celé skupiny obyvateľstva.

Etapy a trendy modernizácie približuje štúdia na príklade vybraných inštitúcií a organizátorov chudobinskej starostlivosti v Prešporku – mestského špitálu, lazaretu, robotárne a ženského mestského spolku. Príklad prešporskej robotárne v porovnaní s vývojom inštitútu nútenej práce v Uhorsku poukazuje na jednej strane na trend humanizácie chudobinskej starostlivosti, ale na strane druhej na snahy o návrat k represívnym opatreniam.

Modernizáciu sociálnej starostlivosti v Prešporku v dlhom 19. storočí charakterizujeme v troch základných etapách:

1. pokusy Jozefa II. o centralizáciu chudobinskej starostlivosti a ich čiastočná realizácia;

2. centralizácia správy zariadení sociálnej starostlivosti v meste v 30. rokoch 19. storočia, založená na spolupráci mestských orgánov s meštianskymi resp. občianskymi aktivitami, ktorá reagovala na ekonomicko-sociálnu krízu s cieľom dosiahnuť efektívizáciu výdavkov na chudobinskú starostlivosť;

3. úsilie začleniť chudobinstvo do formujúceho sa systému komunálnej sociálnej politiky na prelome 19. a 20. storočia. Výraznou zmenou v tomto období je vstup štátu do financovania a organizácie sociálnej starostlivosti o vybrané kategórie osôb.

Štátne zásahy však nemali len pozitívne dôsledky, ale v niektorých prípadoch vyvolávali nesúhlas a kompetenčné spory, napríklad v oblasti starostlivosti o siroty, kde štát presadzoval politiku jazykovej asimilácie opustených detí.

Formujúci sa systém komunálnej sociálnej politiky v Prešporku na začiatku 20. storočia patril k najvyspelejšim v Uhorsku a bol vo viacerých smeroch porovnateľný s princípmi a typmi inštitúcií v Budapešti. Napriek zdôrazňovaniu vysokej úrovne komunálnej sociálnej starostlivosti v Prešporku činili výdavky mestskej samosprávy na sociálnu starostlivosť (bez výdavkov na školstvo a vzdelávanie) priemerne iba 2,5 % ročného mestského rozpočtu, čím sa Prešporok zaradil na 2. miesto v Uhorsku hneď za Budapešťou. V porovnaní s Viedňou to však výrazné zaostávanie (výdavky viedenského magistrátu na chudobinstvo tvorili takmer 11 % celkového ročného rozpočtu). Najväčším limitom účinnosti chudobinskej starostlivosti v Uhorsku na komunálnej i celoštátnej úrovni zostával nedostatočný a neadekvátny systém sociálnej starostlivosti, ako aj slabá miera rozvoja štátnej sociálnej politiky.

(Autorské resumé)

ULRIKE HARMAT

Bezdomovectví, bytová bída a nouze: Diskurz reformy bydlení v habsburské monarchii na příkladu Vídně a Budapešti 1848–1914

V epoše, ktorá je pojednaná v tomto príspevku, bylo bydlení ovlivněno výraznými zvraty, jako byly demografické změny, přistěhovalectví do měst či urbanizace, šířícími se představami o rodině, vlivem státu na bydlení etc. „Bytová otázka“ byla nejprve vnímána v souvislosti s rozvojem industrializace a urbanizace jako celospolečenský problém.

Bytová bída a nouze byly nejdříve tematizovány měšťanskými bytovými a sociálnímu reformami. Měšťanským reformám šlo (jak naznačil roku 1857 Bernhard Friedmann) v oblasti bydlení v prvé řadě o zajištění blahobytu „pracovitého středního stavu“, o hospodářskou stabilitu, o odproletarizování a potlačení revolučních nálad prostřednictvím vlastnictví domů či bytů.

Výsledky pravidelně prováděného sčítání obyvatel stejně jako prošetřování stavu bydlení ukazovaly skutečný rozsah bytové nouze. Bytové poměry nižších, respektive dělnických vrstev v Budapešti stejně jako ve Vídni byly poznamenány přeplněností bytů a nedostatkem zdravotně nezávadných a laciných malých bytů. Stejně jako ve Vídni

se v Budapešti ukazovalo, že nájmy především v nejmenších bytech byly vyšší než v bytech střední velikosti, a proto kapitálově slabší nájemníci zaplatili relativně vyšší nájmy. To vedlo ke známému bludnému kruhu: Bez podnájemníků a nocležníků nebyli dělníci schopni zaplatit své nájmy, ale současně tato praxe přijímání podnájemníků a nocležníků do malých bytů vedla k jejich dodatečné přeplněnosti.

Především velmi rozšířená praxe noclehů představovala v měšťanských reformách bydlení bod, k němuž směřovala kritika, neboť přijímání cizích osob bylo nahlíženo jako ohrožení morálky a rodiny – „prvního a nejsvětějšího díla měšťanského života“. Proto vzniklo tažení proti „monstrózní architektuře činžovních domů“ (Eitelberger/Ferstel), které proti ní stavělo výstavbu malých, respektive rodinných domků: heslem bylo „odproletarisování prostřednictvím vytváření vlastnictví“ (Entproletarisierung durch Eigentumsbildung).

Bytová bída a nouze nižších vrstev společnosti byla po desetiletí vnímána především z hlediska zdravotního a bezpečnostně-politického. V Rakousku se prosadila vlastní bytová péče teprve v roce 1907, kdy byla založena Centrála pro bytovou reformu (Zentralstelle für Wohnungsreform), jejíž činnost se neomezovala na Vídeň, ale obsáhla všechny korunní země. Zřízení státního fondu pro bytovou péči (prosinec 1910) usnadnilo získávání půjček pro obecně prospěšnou stavební činnost, která zaznamenala poprvé rozmach roku 1913. Ve vídeňské komunální politice, v níž měli v grémiích rozhodující postavení křesťanští socialisté a liberálové, převládlo stanovisko, že produkce a přidělování bytů je úkolem soukromého podnikání, případně podnikání družstev. Ve srovnání s Vídní byla situace v Budapešti výrazně vyhocenější (bytový bojkot a stávka nájemníků) a za purkmistra Istvána Bárczy vedla ke vzniku rozsáhlého komunálního programu výstavby bytů.

(Autorské resumé)

FABIAN BRÄNDLE

Chudinská politika Basileje, pauperismus, Anstaltstaat a zkušenost chudých v jejich osobních svědectvích, Švýcarsko 1700-1914

Stejně jako jinde v Evropě se také ve Švýcarsku rozlišovalo mezi „potřebnými“ a „nepotřebnými“ chudými, kterým byla odpírána

pomoc. I takzvaní „potřební“ chudí byli ovšem podporováni minimálně. Pomoc byla navíc spojena s prací a ponížením. Příklad Basileje ukázal, jak kolem poloviny 19. století začali chudinský diskurz určovat odborníci a jak stát stále více přebíral chudinskou péči.

Sít chudobinců, donucovacích pracoven a jiných institucí byla ve Švýcarsku hustá. Přesto v ní existovaly mezery, které uměli chudí dovedně využít. V osobních svědectvích můžeme vystopovat strategie, jak se bránili proti vrchnostenským disciplinačním opatřením.

(Autorské resumé)

FLORIAN GRAFL

Mezi státní péčí a násilnou svépomocí – chudí v Barceloně v období mezi dvěma světovými válkami (1918–1936)

Situace chudého obyvatelstva Barcelony v první polovině 20. století může být bez přehánění označena jako dramatická. Státní pomoc až na několik málo iniciativ prakticky neexistovala. Takže to byla především katolická církev, která ve Španělsku od pradávna požívala zvláštní status, která převzala oblast chudinské péče. S postupující sekularizací Španělska, která byla dokončena za druhé republiky, byl ale její vliv stále více zatlačován do pozadí. Z důvodu chronického nedostatku financí nemohl stát potřebné dostatečně podporovat, a to v žádném ze tří postupně existujících politických systémů, jimiž byly restaurační monarchie do roku 1923, diktatura Primo de Rivery do roku 1930 a druhá republika až do počátku občanské války v červenci 1936. Chudí se proto solidarizovali a v případech nouze si vzájemně pomáhali. Zvláště v době Velké hospodářské krize v období druhé republiky sahalo ovšem stále více z nich ke kriminálním prostředkům, od jednoduchých trestních činů, jako byla krádež potravin (tzv. Mundraub), až po těžké delikty, jako byla ozbrojená přepadení. Celkově lze úvahy o chudinské péči v Barceloně během období mezi dvěma světovými válkami uzavřít konstatováním, že chudí, aby přežili, byli v důsledku zcela nedostatečné oficiální podpory odkázáni na vlastní, částečně kriminální nebo zcela násilné strategie.

(Autorské resumé)

PETER HEUMOS

Chudoba, chudinská péče a disciplinace chudých v Landshutu v druhé polovině 19. století

V Landshutu, který byl až do devadesátých let 19. století městem charakterizovaným drobným řemeslnickým a živnostenským podnikáním, bylo v poslední čtvrtině 19. století kolem 5 % z celkového počtu cca 20 000 obyvatel chudých, bez výjimky v důsledku nezaměstnanosti. Chudinská podpora se pohybovala pod úrovní nejnižších místních dělnických platů a nepochybně nezajišťovala existenční minimum. Skutečnou míru chudoby v Landshutu nelze pochopit na základě konceptu chudoby využitého v tomto příspěvku, který je založen na politicky stanovené hranici chudoby. Míru chudoby by mělo být možné odhalit, jestliže akceptujeme koncept relativní chudoby odvozované z příjmů.

V oblasti chudinské péče, k níž byla v Landshutu příslušná obec, hrála mimořádnou roli privátní dobročinnost, kterou lze doložit na základě darů, testamentárních odkazů a sbírek a která byla organizována ve spolcích. Její příspěvek přesáhl roku 1895 prostředky poskytnuté veřejnou chudinskou péčí. Veřejná péče se opírala o tradiční formy pomoci, tj. téměř nezohledňovala změnu podmínek vzniku chudoby a zabývala se sociální otázkou často až na základě intervencí bavorské vlády. Privátní chudinská péče naproti tomu včas postřehla, jakými prostředky přiměřeně zvládnout chudobu „produkovanou systémem“, neboť stála potřebám chudých celkově blíže, jak mimo jiné ukazuje péče o chudé a zanedbané děti. Nízká úroveň příspěvku veřejné chudinské péče do devadesátých let 19. století donutila naproti tomu privátní dobročinnost, aby aktuální nouzi potírala opatřeními, kterými reagovala na situaci ad hoc („zacpávání děr“); tato skutečnost byla na překážku tomu, aby tato privátní dobročinnost využila svůj koncepční potenciál v chudinské politice.

K jasnému vymezení pozic v chudinské politice vedl problém s žebráky a tuláky, a to nejen v Bavorsku, ale v celém německém císařství (druhé říši). Kampaně bavorské státní byrokracie proti „práce se štítícím individuím“, disciplinace a kriminalizace tuláků, představovaly část restaurativního hnutí politicky orientovaného katolicismu (Zentrumspartei), které také spojovalo řešení problému chudoby s předindustriálními poměry. Koncept donucovací pracovny, striktní forma boje proti putující chudině, nesměřoval ke zprostředkování

vzorče chování, které vyžadoval industriální rozvoj, nýbrž k vyčlenění okrajových skupin společnosti a k produkci poslušných poddaných. Nebyl spojen se speciálními kontrolními mechanismy, ale s pokusem zevšeobecnit disciplínu. Tomu odpovídala i sociálně nespécifická skladba lidí, kteří se ocitali v donucovacích pracovnách, v nichž byli umístěni chudí, tělesně a duševně postižení spolu se zločinci odsouzenými podle zákona. Tím navazovaly bavorské donucovací pracovny 19. století na káznice a donucovací pracovny z období 18. století.

Ačkoliv Zentrumspartei dominovala v Landshutu od roku 1869 a společenský „rollback“ politicky organizovaného katolicismu byl ve městě podporován i z kazatelny, reagoval magistrát na konzervativně-autoritářské vyhocení problému chudoby kriminalizací žebrání teprve pod tlakem dolnobavorské vlády, a to navíc váhavě a omezeně. Bariéry vůči brutální politice požadované „shora“ vytvářela lidová zbožnost se svým shovívavým vnímáním žebroty a ochotou k subverzivní reintegraci žebráků a tuláků mezi landshutské nižší vrstvy, která byla úřady skandalizována, a v neposlední řadě bariéry vytvářela i okolnost, že také městská honorace v žádném případě obecně nedoporučovala pouhé represivní řešení problému chudoby.

(Autorské resumé)

WERNER DROBESCH

„Sociální otázka“ a chudinská péče v důsledku „Velké deprese“ (1873) v semi-industriální společnosti: příklad oblastního hlavního města Klagenfurtu

„Velká deprese“ neminula Klagenfurt bez následků. V protikladu k jiným městům habsburské říše však v tomto městě proběhl přechod k moderní průmyslové společnosti se všemi s tím spojenými problémy pomalu. Jedním z těchto problémů, s nímž byla městská politika konfrontována, byla „sociální otázka“. Na výbušnosti nabývala především problematika bydlení a chudinské péče. Od devadesátých let 19. století začalo vedení města, v němž tón udávala „Deutsche Volkspartei“, řídit pod vlivem bytového reformního hnutí výstavbu dělnických bytových domů. Široce vnímané vrstvě dělníků měly být nabídnuty adekvátní bytové a životní poměry. Další ústřední problémem představovala chudinská péče, která se od vydání „domovského

zákona“ (1862) stala úkolem komunální politiky. Na základě „chudinského statutu“ (Armenstatut) vyvíjela městská správa nejprve ještě zdrženlivou, ale co do formy již rozmanitou praxi chudinského zaopatření. Počet osob, které byly zaopatřeny chudinskými zaopatřovacími ústavu stejně jako chudinskými instituty, kontinuálně narůstal od osmdesátých let. Pokud to bylo v roce 1880 na 10 000 obyvatel 182,4 osob, vzrostl tento počet do roku 1905 na 282,5 osob. S tímto nárůstem chudých, kteří byli zaopatřeni obcí, bylo spojeno i zvýšení finančních prostředků: z 21 968 zl. (1880) na 76 247 korun (1900). Kdo propadal sítí veřejné podpory, byl odkázán na soukromou dobročinnost a na aktivity církvi ve sféře sociální péče. V této oblasti připadala důležitá úloha dobročinným a sociálním spolkům, jejichž počet do roku 1914 neustále stoupal. Potřební dostávali přiděly palivového dřeva, skromnou finanční pomoc, potraviny a/nebo – v případě potřeby – jim bylo přiděleno ubytování. Aby si každý potřebný mohl dovolit jídlo, byla zřízena „lidová kuchyně“ (Volksküche). Nepřímou souvislost se „sociální otázkou“ mělo také zdravotnictví. Byla vybudována síť lékařského ošetření. V roce 1910 se ve městě nacházely čtyři nemocnice s 550 lůžky. Počet ošetřovaných stoupl z 2 028 pacientů v roce 1880 na 2 981 pacientů na 10 000 obyvatel v roce 1910. Odhlédnuto od pokroku, byla „sociální otázka“ v předvečer první světové války stále stejně aktuální. Klagenfurt ale v tomto období disponoval hustší infrastrukturou sociálních institucí, které měly zmírňovat bídu městských chudých, než v sedmdesátých letech.

(Autorské resumé)

KAREL ŘEHÁČEK

Chudí nemocní. Od charity k promyšlené organizaci zdravotní péče o chudé v Plzni v první polovině 20. století

Péče o plzeňské nemocné chudé příslušníky se v průběhu první poloviny 20. století vyvíjela obdobně jako v dalších velkých městech habsburské monarchie. Zpočátku zde neexistovala specializovaná instituce, která by zajišťovala dlouhodobou a neakutní (ošetřovatel-skou) zdravotní péči o chudé nemocné – ti byli umisťováni společně se zdravými do městem zřizovaných chudobinců. Tato praxe však nebyla s ohledem na stále se zvyšující standardy života dlouhodobě

udržitelná a řada měst pocítovala naléhavou nutnost zřizovat specializované ústavy (chorobince), které by účelněji zaopatřovaly jejich dlouhodobě nemocné chudé příslušníky.

První chorobinec, který vznikl v Plzni v roce 1906, byl projektem soukromého mecenáše Augustina Fodermayera. Tento plzeňský měšťan postavil budovu ústavu, zakoupil jeho vnitřní vybavení a zajistil nově vzniklý chorobinec nadací plynoucí z jeho majetku. Jím zřízený chorobinec všestranně pečoval o dlouhodobě či nevyléčitelně nemocné chudé příslušníky města a plzeňského okresu. Ústav spravovalo sedmičlenné kuratorium, jehož členy jmenovalo město a okres. V čele kuratoria stál od počátku existence chorobince František Částeček, po jeho smrti v roce 1915 Josef Strnad. Ještě před Velkou válkou (první světovou válkou) se o zřízení svého chorobince pokusilo také město, ovšem válka jeho otevření znemožnila a městský chorobinec zahájil činnost až po jejím skončení.

Poválečné sociálnědemokratické vedení města se v rámci racionalizace péče o chudé obecní příslušníky rozhodlo provést významnou reformu sociálních služeb. Došlo k jejich centralizaci a nastavení pravidel účelné správy v rámci nově budovaného Domu sociální a zdravotní péče, který se stal nadlouho základnou pro kvalitní poskytování sociálních a zdravotních služeb potřebným obecním příslušníkům. Kromě vlastního zajištění těchto služeb se však město neobešlo bez spolupráce s různými spolky a soukromými subjekty. Velmi důležitá byla zejména v rámci péče o děti spolupráce s Okresní péčí o mládež v Plzni, Československou ochranou matek a dětí v Plzni či Československým červeným křížem.

Náklady na zajištění zdravotní péče o chudé obecní příslušníky byly poměrně vysoké a každoročně dále rostly. Nedostatek finančních prostředků tak znamenal hlavní omezení dostupnosti lékařské chudinské péče. Přesto bylo zaopatření chudých v tomto směru relativně kvalitní a hlavně vysoce překračovalo povinnosti města dané platnou legislativou. Zdravotní a sociální péče o (nejen chudé) obecní příslušníky se tak stala jednou z „výkladních skříní“ meziválečného vedení města a díky jeho aktivní zakladatelské a inovativní činnosti umožnila Plzni vstoupit do rodiny dalších československých měst, která se díky obdobnému vývoji dostala na úroveň odpovídající 20. století.

(Autorské resumé)

ZDEŇKA STOKLÁSKOVÁ

Evidenze námezdně pracujících ve městě jako nástroj chudinské péče

Titul příspěvku navozuje domněnku, že předmětem výkladu je spolupůsobení policie při péči o chudé. Metodologické východisko je zde však opačné: analýza policejní evidence jako souboru restriktivních opatření, jako nástroje magistrátu směřujícího k cíli mít ve městě co nejméně latentně sociálně potřebných. Vzhledem k tomu, že nárok na získání domovského práva (a s ním spojeného nároku na sociální zaopatření) setrváním vznikl až po minimálně čtyřech letech nepřetržitého pobytu bez platného domovského listu, představovala pravidelná kontrola dokladů a povinnost jejich obnovení (u domovské obce) účinnou zbraň magistrátu. Využíván byl také postulát o zrušení nároku na domovské právo, jestliže byl žadatel během „čekací lhůty“ na přijetí do domovské příslušnosti zaopatřován pro chudobu. Tento aspekt dokladují potvrzení vystavovaná zaopatřovacími ústavy, předaná konkrétními osobami policejním úřadům. Další sledované faktory, jako nepřetržitý pracovní poměr či povinné převzetí domovské příslušnosti manžela ženami po sňatku, demonstrují škálu prostředků „obran“ měst proti narůstání latentně sociálně potřebných. Na příkladu reprezentativních případů námezdně pracujících v Brně a v Olomouci je ukázána cílená snaha magistrátů velkých aglomerací omezit přijímání osob do domovské příslušnosti na nevyhnutelné minimum, resp. tendence k „sociálnímu nezájmu“ o další osudy „vysloužilých“ pracujících, kteří byli často po celoživotní práci nuceni odejít do svých zpravidla venkovských obcí, v jejichž pokladnách chyběly prostředky na zaopatření sociálně potřebných členů.

(Autorské resumé)

BERNHARD SCHNEIDER

Chudoba, chudinská péče a katolická identita v jazykově německém katolicismu první poloviny 19. století

Výzkumy trevírského projektu „Armenfürsorge und katholische Identität. Armut und Arme im katholischen Deutschland des frühen 19. Jahrhunderts“ (Chudinská péče a katolická identita. Chudoba

a chudý v katolickém Německu raného 19. století) se zabývaly diskurzy chudoby a chudinské péče v jazykově německém prostoru mezi lety 1800 a 1850, stejně jako praxí chudinské péče katolických aktérů ve dvou regionech jižního Německa (Sársko v pruské Rýnské provincii; Jižní Bádensko v Bádenském velkovévodství) v období let 1800–1870.

Bylo možné prokázat, že zájem o existující masovou chudobu v tomto období reflektovaly různé druhy pramenů (kázání, pastýřské listy, modlitební knihy, katolické časopisy). Přitom lze identifikovat dva dílčí diskurzy různého druhu: liturgicko-parenetický dílčí diskurz v kázáních, pastýřských listech a modlitebních knihách a politicko-církevněpolitický dílčí diskurz v časopisech.

V kázáních a pastýřských listech byly chudoba a chudinská péče prezentovány jako téma často, ale zřídka se stávaly vlastním hlavním tématem. Chudoba zde zůstávala velmi všeobecným fenoménem bídy a utrpení a časově nespécifickou předkládanou společenskou konstantou. Vykládá se teologicky a je představována jako osud jednotlivých osob. Tomu odpovídá i skutečnost, že společenské pozadí a strukturální příčiny stojí mimo zorný úhel. Teprve na sklonku zkoumaného období je chudoba označována jako masová chudoba, nicméně v jádru interpretovaná moralistně-nábožensky. V souvislosti s tím byla chudinská péče většinou popisována čistě individuálně jako akt lásky k bližnímu, k němuž byli důrazně vyzýváni zvláště bohatí. Politický-církevněpolitický chudinský diskurz je podrobnější, intenzivnější a konkrétnější. Bere v úvahu mnohostranné aspekty a příčiny chudoby, aniž by přitom ztratil ze zorného pole nábožensko-morální nedostatky jako podstatné momenty. Je ovlivněný nábožensky, ale nejedná se o teologicky odborný diskurz. Současně jsou v časopisech rozvíjeny detailní koncepty chudinské péče nebo popisovány vhodné pokusy o její realizaci. Tím je zde opuštěna rovina soukromé dobročinnosti a dosažena institucionální rovina pomoci. Tento dílčí diskurz eviduje a diskutuje aktuální sociální a ekonomický rozvoj (krize hladu; začínající industrializace). Rozdíly mezi katolickými pozdními osvícenci a striktně církevními ultramontánními kruhy byly v tomto dílčím diskurzu zjevné v navrhovaných konceptech chudinské péče. Koncepty se lišily především v pohledu na to, jak dalece má mít chudinská péče konfesijní charakter. Ten silně zdůrazňovali striktně církevní ultramontánní autoři a přimlouvali se tak za církevní řády (zvl. ženské) činné v charitativní oblasti,

zatímco státní chudinskou péči posuzovali převážně negativně. Naproti tomu katoličtí pozdní osvícenci se ukazovali jako otevření užší kooperaci se státem.

Chudí byli do diskurzů prostřednictvím sémantiky zahrnováni velmi různorodým způsobem. Sémantika exkluze byla k dispozici v podobě binárního vzorce „hodni pomoci“ (würdig) a „nehodni pomoci“ (unwürdig) přesahujícího konfesijní a katolické hranice. Na základě tohoto rozlišování byl regulován přístup ke zdrojům pomoci. S formami sémanticky exkluze chudých prostřednictvím kriminalizace této skupiny osob nebo dokonce jejím odhumanizováním se setkáváme velmi zřídka, žebráci byli ale většinou sémanticky vykreslováni negativně.

Studie k praxi chudinské péče v oblasti Sársku a Jižního Bádensku ukazuje nejprve rozdílné strukturální rámce pro katolickou chudinskou péči. V Jižním Bádensku ovlivněném katolickým pozdním osvícenstvím byli duchovní významnými aktéry veřejné chudinské péče. Od roku 1820 byli faráři na základě státního práva vedoucími chudinských ústavů jednotlivých obcí. Také prostřednictvím této péče se mnozí kněží intenzivně angažovali, patrně prostřednictvím rozsáhlých nadací. Pozdě osvícenské kněžstvo Jižního Bádensku vnímalo své intenzivní působení v oblasti chudinské péče stejným dílem jako službu církvi, státu a obecně společnosti a neformulovalo žádný zájem na konfesijním vymezení prostřednictvím specificky katolických zařízení. Od poloviny století zesílily také v Jižním Bádensku v chudinské péči konfesionalizační tendence. Také farářům v Sársku příslušela ve veřejné chudinské péči fakticky značná role, i když v jejím rámci neměli tak významnou funkci jako v Jižním Bádensku. Nadto se v chudinské péči dílem ve velkém rozsahu angažoval významný počet katolických laiků. Dříve a celkově intenzivněji než v Jižním Bádensku se na tomto pozadí ukazuje v Sársku tendence zakládat katolická zařízení. Stejně tak byly vyhraněnější konflikty o konfesijní nebo veřejný status místních chudinských zařízení. Centry chudinské péče byly ostatně v Jižním Bádensku stejně jako v Sársku špitály (hospitály), pocházející z předrevolučních dob. Ty byly také za účasti církevních aktérů (zvláště milosrdných sester) pozvolna reformovány a modernizovány.

Chudinské diskurzy a praxe chudinské péče se ukázaly jako součást procesu, v němž katolická církev získávala v porevoluční době nové postavení, a současně jako prvek vytváření identity.

Prostřednictvím důkazu o společenské prospěšnosti církve a víry byla postulována jejich celospolečenská relevance a požadována účast na centrálním řízení společenského života.

(Autorské resumé)

ARNE THOMSEN

Katolická soustava nemocnic ve městech Porúří do první světové války

I když katolické nemocnice v oblasti Porúří nesplňovaly všechny znaky moderních nemocničních zařízení, lze je přesto k tomuto typu ústavů zařadit. Prostřednictvím ošetřování, péče a duchovního zaopatření většiny katolických pacientů stabilizovaly stávající katolické prostředí. Dříve nedokonalé lékařské ošetřování v oblasti Porúří tak mohlo být díky novým zařízením významně zdokonaleno. Katolické nemocnice v Porúří byly na základě struktury obyvatelstva silněji než v jiných regionech Německa směřovány ke konfesijní sounáležitosti. V předvečer první světové války se katolické špitály v síti nemocnic již etablovaly. Porúří bylo k tomuto datu, co se týká nemocničních zařízení, maximálně zaopatřeno.

(Autorské resumé)

MARTINA NIEDHAMMER

„Bude-li u tebe potřebný někdo z tvých bratří, nebude tvé srdce zpupné a nezavřeš svou ruku“ – chudinství pražské židovské obce ve druhé polovině 19. století

Stat' zkoumá chudinskou péči pražské židovské náboženské obce druhé poloviny 19. století s důrazem na koexistenci komunálních a konfesionálních chudinských institucí. V centru zájmu proto nestojí v pozdějším období často postulované specifikum židovské chudinské péče, které je zachyceno například v Maimonidových předpisech nebo v právním kodexu *Schulchan Aruch*. Příspěvek se věnuje dosud spíše opomíjené problematice organizace chudinské péče uvnitř židovské obce, pro niž bylo charakteristické množství různorodých institucí. K nim patřily jednak odkazy soukromých osob ve formě finančních obnosů, věcných darů a nadačních domů, které

byly zpravidla spravovány náboženskou obcí, jednak různé formy péče, které formou finančních podpor a příspěvků na nájem, výživu potřebných a subvencí menších dobročinných zařízení zajišťovala samotná obec. Za všechny zmíněné záležitosti odpovídala od poloviny 19. století tzv. chudinská komise, jejíž činnost dokumentují každoročně zveřejňované zprávy.

Vzhledem k paralelnosti městských a židovských chudinských zařízení se příspěvek soustředí na dva aspekty: komunikaci chudinské komise s pražským magistrátem v záležitostech chudinské péče a reakci komise na modernizační tlaky sílící koncem 19. století, které pramenily z přetíženosti chudinského systému a zdaleka se netýkaly pouze komunálních zařízení. Mezi oběma sférami zjevně docházelo k rozporům. Komunikace mezi židovskou obcí, respektive chudinskou komisí, a městskými orgány byla sice nápadně sporadická. V nepočtených oblastech společného zájmu – rozdělování almužen a obsazování nadačních míst určených potřebným bez ohledu na jejich vyznání, nebo odvolání neúspěšných židovských žadatelů o podporu – byl ovšem jejich vzájemný vztah určován pragmatismem a připraveností ke spolupráci.

V případě reorganizace židovské chudinské péče tomu však bylo naopak. Zde se komise zjevně neřídila místními komunálními vzory, např. co se týče zavedení Elberfeldského systému. Místo toho se odvolávala na příklady z židovského prostředí, včetně těch realizovaných v zahraničí, konkrétně v Německu. Na základě dochovaných pramenů se dokonce zdá, jako by městská chudinská péče byla chápána jako soupeř té židovské. Tuto tezi však bude třeba ještě ověřit na příkladech dalších předlitavských židovských obcí.

(Autorské resumé)

HANNA KOZIŃSKA-WITT

Krakovská komunální politika vůči židovské obci za druhé polské republiky, 1918–1939

Model krakovské samosprávy fungující v době, kdy město patřilo do rakouského záboru, byl bez výraznějších změn převzat druhou polskou republikou. Jelikož polská vláda nepřipustila v bývalé Haliči demokratizaci samosprávy, zůstal až do roku 1931 u moci liberální městský parlament složený z movitých obyvatel Krakova.

První demokratické volby, které proběhly teprve v roce 1933, přivedly do městského parlamentu zástupce masových stran (tj. socialistů, křesťanských a národních demokratů). Sociální politika byla po celé období záležitostí městské obce. Komunální chudinská politika byla stejně jako během rakouského záboru až do 30. let 20. století z větší části definována konfesionálně: příslušníci jednotlivých vyznání se měli starat o chudinské instituce a iniciativy pro vlastní souvěrce. Obec poskytovala oběma velkým vyznáním ve městě – křesťanům a židům – finance, které je v tom měly podpořit. V důsledku světové hospodářské krize se však tato praxe v roce 1931/1932 nepříznivě vyhroutil. Přestože modernizovaná a sjednocená subvenční politika obce vůči potřebným v druhé polovině 30. let úsporný kurz z větší části opustila, subvence poskytované židovským sociálním zařízením byly v rozporu s tímto pozitivním trendem i nadále kráceny. Zástupci židovské komunity sice v krakovském městském parlamentu požívali plnou svobodu projevu, neměli ovšem dostatek sil, aby ovlivnili diskriminační politiku státu vůči sociálním zařízením své vlastní obce.

(Autorské resumé)

MILAN HLAVAČKA

Závěrečné shrnutí v tezích

1. Komunální chudinství, komunální potírání chudoby a jeho strategie jsou sice součástí společenského systému, nicméně vykazují lokální zvláštnosti, které vycházejí z místních ekonomických, politických, sociálních, kulturních a náboženských tradic a daností.
2. Správná a náboženská struktura města má vliv na koncepty a formy chudinské politiky. Na rozdíl od vesnického prostředí je městské chudinství více anonymní, koncentrovanější, formálně právně zpracovanější a též samoreprodukční.
3. Majetnější vrstvy usilují o kontrolu chudých a jejich disciplinaci v zájmu zachování stávající sociální struktury. Vytvářejí pravidla a instituce k přímému i nepřímému potírání chudoby, k nimž patří špitály, sirotčince, nalezinice, chudobince, starobince, donucovací pracovny, popřípadě slepecké ústavy, školy či zprostředkovatelný práce.

4. Tyto instituce nejsou schopny pokrýt celý „chudinský prostor“, a proto ke spolupráci přitahují další instituce a nadace, zejména státní, církevní, korporativní či individuální, které mají rovněž své výchovné a disciplinační cíle a strategie.
5. Hlavním úkolem těchto institucí bylo od raného novověku systematické potírání žebractví, protože města byla a jsou jeho přirozenými centry. Žebrota je reálný, neskryvaný (nelze ji provozovat jinde než ve veřejném prostoru) a zcela bezprostřední důsledek chudoby, která začíná postihovat celé vrstvy obyvatelstva. Potírání žebření zná mnoho způsobů, žádný však nevede k jejímu úplnému vymýcení.
6. Nadmíra chudoby ohrožuje sociální smír ve větších městech, ačkoliv chudoba sama o sobě nemusí být příčinou sociální revolty.
7. V raném novověku vzrůstá vliv státní politiky i na oblast komunálního chudinství, což se projevilo přizpůsobováním se komunálních právních norem státním a hlavně kontrolou komunálního účetnictví v oblasti financování chudinské péče a vedení chudinské statistiky.
8. Rakouským specifickým systémem potírání chudinství bylo v post-josefínském období formální i neformální propojení státního zájmu s církevní a městskou strukturou prostřednictvím tzv. chudinských ústavů, které byly sice budovány na dobrovolné bázi, nicméně státní byrokracie, samotný vladař a jeho dvůr považovali vytváření husté sítě těchto ústavů za projev loajality movitějšího obyvatelstva a církevních kruhů se státně centralizační politikou. Vliv katolické církve na praktické uskutečňování chudinské politiky přetrvával v západní části habsburské monarchie až do liberální éry, kdy byl vystřídán samosprávou, respektive domovskou obcí.
9. Mimo tento systém zůstávalo stále vyčleněno židovské obyvatelstvo.
10. Chudinské zákonodárství raného liberálního období vlastně co do obsahu této péče mnoho nového nepřineslo, jenom položilo větší důraz na domovskou příslušnost a patřičné právní normy nehovořily o dobrovolnosti, ale o povinnosti domovské obce pečovat o své

chudé. Chudinská péče o příslušníky domovské obce se stala zákonnou povinností. Zdůrazněním obecního svazku došlo k ústupu katolické církve z této tradiční domény. Nicméně i toto nové právně organizační zakotvení chudinské péče obsahovalo jak křesťanský imperativ lásky k bližnímu, tak i represivní postoj vůči cizím a nepřizpůsobivým chudým formou zákazu, respektive formou kriminalizace žebrání a toulání a následnou disciplinaci prací.

11. K výrazné modernizaci patriarchálně církevního a komunálního systému péče o chudé došlo v souvislosti s příchodem fenoménu masového zbídačování „městského“ průmyslového obyvatelstva. Stalo se tak prostřednictvím zavádění povinných, respektive státem dozorovaných zaměstnaneckých forem pojištění, kontrolou pracovních podmínek zaměstnanců prostřednictvím státem placených tzv. živnostenských inspektorátů a mimo fabriční zaměstnanecké prostředí posléze také i převzetím tzv. elberfeldského systému mnohými rakouskými městskými komunami. Systém pojištění (pracovních) rizik se prozatím netýkal venkovského obyvatelstva.

12. Předností tohoto elberfeldského systému byla aktivní péče o chudé prostřednictvím adresnosti, individualizace a decentralizace této péče. Bohužel se však také brzy potvrdilo, že tento systém není o mnoho levnější než například chudinský systém vídeňské komuny, a ještě před první světovou válkou se „napříč všemi politickými a národními tábory“ v důsledku antimodernistické kritiky kapitalisticko-tržní průmyslové společnosti prosadily představy, které ve státním intervencionismu spatřovaly prostředek pro řešení sociální otázky a od onoho státu, který byl nacionálně-politicky neustále popírán a zpochybňován, se vyžadovala „sociálně-politická vedoucí role“.

13. Roztříštěnost zákonných norem podle charakteru legislativního procesu v jednotlivých zemích a v jednotlivých městech habsburské monarchie byla dalším rakouským specifickým s dalekosáhlými sociálními dopady. Formulace domovského práva v říšském zákonu ze 3. prosince 1863 jednak „reprezentovala zájmy průmyslové buržoazie“ (Jan Janák) a jednak přesunula chudinskou péči ze státu na obce, které tak musely převzít sociální zodpovědnost v případě stáří, choroby či invalidity za muže či jejich rodiny.

14. Jednotné řešení v rámci rakouského soustátí nebo alespoň konkrétních zemí nemohlo tak vzniknout, protože různé korunní země byly odlišně zainteresovány na realizaci domovského práva. Velké aglomerace byly zcela uspokojeny danou situací, protože měly zajištěný neustávající příliv mladých pracovních sil, aniž by za ně či za příslušníky jejich rodin musely vynakládat prostředky na zaopatření. Bylo v jejich zájmu, aby „vyčerpaný lidský potenciál“ vracely do míst jeho původu, kde se o něj měly postarat domovské obce. Chudší či zemědělsky orientované korunní země byly se stávající situací nespokojené, protože v obcích zůstávalo z velké části pouze neproduktivní obyvatelstvo, jež nejenže bylo latentně sociálně potřebné, ale také nepřispívalo daněmi a jinými poplatky do obecních financí. Celá pozoruhodná struktura zákonů o domovském právu naznačovala z hlediska sociálního zaopatření směřování do slepé uličky. Protože na zákonných opatřeních týkajících se domovského práva nebylo nic měněno, stal se koncem 19. století pojem domova pouhou fikcí, jež existovala pouze na domovském listu. Velmi přísná opatření domovského zákona způsobila, že získání domovského práva v jiné obci se pro nemajetné osoby stalo téměř nedostupné. Výsledkem této schizofrenní situace byla v druhé polovině 19. století stále menší účinnost ustanovení domovského zákona v oblasti represivního působení tzv. postrku do domovské obce, protože „spolupráce“ obcí v důsledku finanční náročnosti organizace tohoto opatření byla více než problematická.

DOCUMENTA PRAGENSIA XXXIV

2015

Řídí Václav Ledvinka a Jiří Pešek

„CHUDÉ BUDETE MÍT MEZI SEBOU STÁLE...“ OD CHARITY K SOCIÁLNÍ POLITICE VE MĚSTECH 18.–20. STOLETÍ

Stati a rozšířené příspěvky z 32. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR, v. v. i., a Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy ve dnech 8. a 9. října 2013 v Clam-Gallasově paláci v Praze

Sestavili Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Martina Maříková a Jiří Pešek s redakční radou.

Redakční úpravy Olga Fejtová a Martina Maříková.

Redakce a jazyková úprava Jaroslav Havel.

Šéfredaktor Václav Ledvinka.

Lektorovali Pavel Cibulka a Robert Luft.

Překlad abstraktů a resumé do angličtiny Zuzana Maritzová.

Překlad resumé do němčiny a jazyková korektura německých textů Nina Lohmann.

Jazyková korektura slovenských textů Martina Hrdinová.

Vydavatelé:

Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 149 00 Praha 4 – Chodov,

[HTTP://WWW.AHMP.CZ](http://www.ahmp.cz)

a

SCRIPTORIUM®

spolek pro nekomerční vydávání odborné literatury,

252 41 Dolní Břežany čp. 397

[HTTP://WWW.SCRIPTORIUM.CZ](http://www.scriptorium.cz)

(jako svou 239. publikaci),

v Praze roku 2015.

Redakce za spolek Scriptorium,

sazba a grafická úprava Miroslav Veselka.

Obálka Marek Laštovka.

Vytiskl PBtisk Příbram.

Vydání první. Náklad 550 výtisků.

Počet stran 732, vyobrazení 19.

Doporučená cena 363 Kč (včetně DPH).

ISBN 978-80-86852-71-3 (Archiv hl. m. Prahy)

ISBN 978-80-88013-43-3 (Scriptorium)

ISSN 0231-7443